04/4

F E D E R A T I E K L O K K E N V R I E N D E N

Tijdschrift

December 2004

Inhoud

Met een blik achter de schermen

Het noteren van de overbrengingen van mechanische uurwerken

De Forestville Eureka klok

Een exercitie in klokkenjargon

Marcel Toebosch: "Alleen kwaliteit telt"

Hoge opbrengst stukken Time Museum

Reizen

Mythen over luid- en slagklokken

Opkomst en ondergang van de Friesche staart- en stoelklok

Wie weet waarom?

Prijs: € 7,50

Federatie op internet
Informatie over de opzet van de Federatie Klokkenvrienden en de verenigingen die tezamen de federatie vormen, is te vinden op: www.Fed-Klokkenvrienden.org

Auteursrecht
Het is niet toegestaan artikelen of gedeelten daarvan of afbeeldingen uit TIJDschrift over te nemen of te vermenigvuldigen zonder toestemming van de redactie.

Redactieadres "TIJDschrift"
Mevrouw F.M.C. Plessen-Haagen
Van der Lekstraat 45
3341 GV Hendrik Ido Ambacht

Verantwoording
De Redactie van TIJDschrift spant zich in om ingezonden kopij op inhoudelijke - waaronder technische en historische - juistheid te (laten) toetsen.
De auteur blijft echter verantwoordelijk voor de inhoud van zijn of haar bijdrage of artikel. Derhalve valt de inhoud van artikelen met naamsvermelding van de auteur, buiten de verantwoordelijkheid van de Redactie.

Bij de voorplaat:
Tafelklok die zowel de decimale als de 'gewone' tijd aangeeft, zie pag 17 (foto collectie M.Toebosch).

Federatie Klokkenvrienden

De Federatie Klokkenvrienden is een samenwerkingsverband van:
- *Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven*
- *Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk*
- *Dutch Section of the Antiquarian Horological Society*
- *Sectie Uurwerkherstellers van de Nederlandse Juweliers en Uurwerkenbranche*

Bestuur:	namens:
E.H. Glasius, *voorzitter*	Schoonhoven
W. van der Krogt, *secretaris*	MNU
F. van Gurp, *penningmeester*	NJU
P. Tock	MNU
Ir. K. Roscam Abbing	AHS
W. van Vliet, *coördinator evenementen*	Schoonhoven
Secretariaat:	Dorpsstraat 70A 1842 GW Oterleek
Betalingen:	Postbank nr. 7234958 t.n.v. penningmeester Klokkenvrienden, Rotterdam
Website:	www.Fed-Klokkenvrienden.org

Vereniging van vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven

Secretariaat:	M.G.H.A. de Graaff O. van Götschlaan 7 2082 HV Santpoort Zuid 023 – 5383401 e-mail: graafwerk@quicknet.nl
Betalingen:	Postbank nr. 2820594 t.n.v. Vereniging Vrienden

Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk

Secretariaat:	A. Pistoor Schout 7, 1625 BM Hoorn 0229 - 232 459
Betalingen:	Postbank nr. 3767920 t.n.v. Vereniging Vrienden MNU

Dutch Section Antiquarian Horological Society

Secretariaat:	ir. K. Roscam Abbing Anna van Burenlaan 3 2012 SL Haarlem 023 – 5292501 e-mail: k.roscamabbing@hccnet.nl

Sectie Uurwerkherstellers Nederlandse Juweliers- en Uurwerkenbranche

Secretariaat:	Koningin Julianalaan 345 2273 JJ Voorburg 070 – 3866248

Samenstelling TIJDschrift

Redactie:	E.H. Glasius ir. L.C.F. Plessen
Verzorging kopij:	mevr. F.M.C. Plessen-Haagen
Advertenties:	ir. L.A.A. Romeyn tel. 0341-254265
Druk:	Drukkerij WC den Ouden bv
Vormgeving:	DG Design BV/BNO

Advertentietarieven (excl. BTW)
Bij eenmalige plaatsing:
1/1 pagina, € 150 - 1/2 pagina € 100
Voor vier plaatsingen:
1/1 pagina € 175 - 1/2 pagina € 125
achterpagina € 500

Kleine annonces
(vraag en aanbod): € 12,50
te voldoen door toezending girobetaalkaart met tekst

De sluitingsdatum van het volgende nummer is: medio februari 2005
De verschijningsdatum is: eind maart 2005

HET AFSCHEID VAN 90 OPWINDENDE KLOKKEN

Met een blik achter de schermen

door: H. Kreft

Het duurde lang voor het 10 september was en we de klokken in Paleis "Het Loo" in Apeldoorn mochten gaan bekijken, terwijl daarentegen de aanloop voor deze belangrijke tentoonstelling voor dié mensen, die direct of indirect bij de organisatie betrokken waren, heel duidelijk veel te kort was. De historische aanleiding was perfect, de locatie ideaal en de klokken voor het merendeel uniek. We hebben in Nederland de afgelopen 30 jaar een aantal tentoonstellingen over klokken georganiseerd, maar onafhankelijk van het feit, dat, psychologisch gezien, de laatste manifestatie over het algemeen de beste indruk achterlaat en we daardoor nooit helemaal objectief zijn, mogen we toch wel stellen, dat het in de toekomst vrijwel onmogelijk zal zijn een tentoonstelling op dit niveau te organiseren. En hoe snel werd het niet 28 november, de onherroepelijk laatste dag!

De staf van Paleis "Het Loo" was verbaasd over de ongewoon grote belangstelling voor deze tentoonstelling en over de soms opvallende ervaringen met bezoekers. Eén bezoeker lag drie achtereenvolgende ochtenden om 10.00 uur als het ware voor de deur om zich onmiddellijk, nadat de deuren opengingen, naar de klokken te spoeden en driftig te beginnen met het maken van aantekeningen in een groot notitieboek, waarna hij aan het einde van elke dag attent moest worden gemaakt op het sluiten van de gebouwen om 17.00 uur. Zouden we nu binnenkort verrast worden met een boek, dat de kwaliteit van de prachtige catalogus van deze expositie te boven gaat? Jammer genoeg was het niet mogelijk de bezoekers van de tentoonstelling te onderscheiden van de bezoekers van het Paleis en de tuinen, waardoor we nooit het juiste bezoekersaantal van de klokkententoonstelling zullen weten.

Een blijk van waardering

In de eerste plaats wil ik hulde brengen aan allen, die bij de organisatie van deze tentoonstelling betrokken zijn geweest, in het bijzonder aan de (bestuurs)leden van de Antiquarian Horological Society, Nederlandse afdeling, maar ook aan het bestuur en het personeel van Paleis "Het Loo", die zich vanaf het begin welwillend, vriendelijk en tegemoetkomend hebben opgesteld, maar zich verbaasd hebben over de buitengewone belangstelling van de "klokkenmensen", waaraan ze niet gewend waren. In een aantal opzichten is deze tentoonstelling als een lawine over hen heen gekomen, niet bekend met de brede belangstelling, die met de klokken gepaard ging.

Ondanks de belangrijke en niet te miskennen inbreng van musea en verzamelaars uit Nederland werd de tentoonstelling - niet geheel ten onrechte - niet alleen gedomineerd door klokken van Engelse herkomst, maar ook door de Engelsen zelf, waarbij door de – op zich begrijpelijke - cultuurverschillen enige spanning niet altijd te vermijden was.

Waar ging het niet helemaal zoals verwacht?

Wat ging er mis? Welke kansen bleven onbenut? Staat de organisatie mij toe ook hieraan enkele woorden te wijden? Ik waag het erop. Allereerst bleek het door de te korte voorbereidingstijd onmogelijk de tentoonstelling te laten openen door dié mensen, van met name koninklijken bloede, die dit eigenlijk

Afb. 1 Het oudst bekende Haagse klokje, gesigneerd 'Salomon Coster Haghe met privilege 1657' (eigendom Rijksmuseum Amsterdam, te zien in Museum Boerhaave Leiden)

Afb. 2 Staande klok van Ahasuerus Fromanteel (1660). Vermoedelijk de eerste staande klok, waarbij de kast uitsluitend diende om de gewichten te beschermen want het uurwerk is nog met een spillegang en korte slinger uitgerust.

hadden móeten doen, namelijk de nazaten van de stadhouder-koning Willem III, waarbij – heel vanzelfsprekend - gedacht was aan prins Willem Alexander én prins William, indien mogelijk – heel ambitieus - zelfs gezamenlijk, temeer omdat Paleis "Het Loo" gebouwd als jachtslot van Willem III, dé ideale locatie en aanmoediging daartoe was. Helaas bleek dat – ondanks alle inspanningen aan beide zijden van de Noordzee – onmogelijk, door de vaak al jaren tevoren vastgelegde agenda's en moest genoegen genomen worden met de heer dr. ir. A.W. Veenman, president-directeur van de Nederlandse Spoorwegen, die dat overigens voortreffelijk deed. Er is immers een duidelijk verband tussen de klok en het op tijd rijden van treinen.

Afb. 3 Deel van het uurwerk van een tafelklok van Thomas Tompion (1680), voorzien van grande sonnerie en repetitie met koord. Slagwerk en repetitie worden door slechts één veer aangedreven.

We moesten helaas vaststellen, dat, daar waar bij de opening door een of meerdere prinsen het hele nationale en internationale journaille automatisch aanwezig zou zijn geweest, nu, bij de opening door de heer Veenman, dit voor de broodnodige publiciteit onvermijdelijke volkje volledig ontbrak. Het teleurstellende resultaat was een enkel bescheiden artikel in De Telegraaf, veertien dagen voor het einde van de tentoonstelling. Afgezien van een wervend artikel in dit TIJDschrift en mijn bijdrage in de kleurenbijlage van het Kunst- en Antiekjournaal, artikelen, die beide té vakgericht en daardoor té beperkt waren voor het bereiken van een groot publiek.

Toch hoog bezoek

Koningin Beatrix en enkele andere leden van de Koninklijke Familie hebben zich op de tentoonstelling laten rondleiden, hetgeen als een grote eer mag worden beschouwd.

Een standaardwerk

De fraaie en kostbare catalogus moest zó perfect zijn, dat gauw en goed al snel met elkaar in conflict kwamen en dit omvangrijke werk pas halverwege de tentoonstelling beschikbaar kwam. De bestelde exemplaren moesten daardoor op kosten van de organisatie verzonden worden. Gelukkig lijkt het vrijwel onmogelijk, dat kopers teleurgesteld zullen zijn bij het aanschouwen van deze opvallende catalogus, die kwalitatief kan wedijveren met het beste, dat er op dit gebied verschenen is.
Als er dan een lawine aan gedegen kennis – voor sommigen helaas alleen in de Engelse taal – over je uitgestort wordt, is het opvallend, dat met name in het voorwoord de klassieke fout gemaakt wordt door de uitvinding van het slingeruurwerk aan Christiaan Huygens toe te schrijven. Gestreeld door de eer, die ons in een door Engelsen gedomineerde catalogus te beurt valt, zullen we toch moeten leven met het feit, dat Christiaan Huygens slechts de reeds bestaande slinger met het reeds bestaande uurwerk wist te verbinden! Ik neem dat de heer Ter Molen, directeur van Paleis "Het Loo", als niet-klokkenspecialist absoluut niet kwalijk, maar de redactie van de catalogus had naar mijn mening hierop attent moeten zijn.

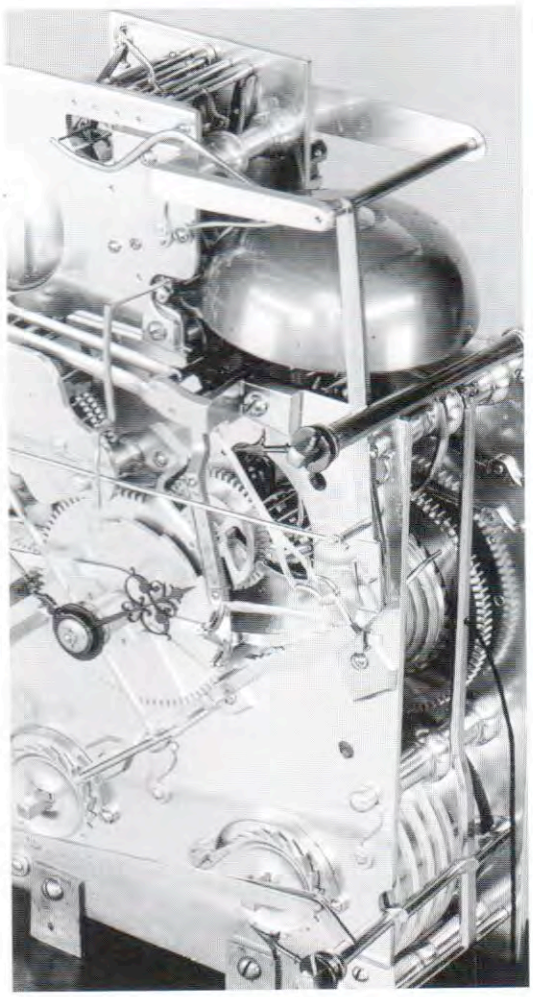

De catalogus dient ook een educatief doel, waardoor mensen, die zich mede met behulp van deze catalogus in de uurwerkmakerskunst verdiepen, mogelijk op het verkeerde been worden gezet. Iets dat op papier staat in toonaangevende literatuur als deze catalogus, wordt snel tot wetenschap verheven!

Is niet alles betrekkelijk?

Ondanks mijn respect en bewondering voor de tentoonstelling en de catalogus ook een opmerking van relativerende aard. De klok, gesigneerd Salomon Coster, Haghe, eigendom van het Rijksmuseum Amsterdam, in bruikleen afgestaan aan het Museum Boerhaave te Leiden en die de omslag van de catalogus siert, is algemeen erkend als een van de zeldzame en niet omstreden klokken van deze klokkenmaker, die zo weinig tijd van leven heeft gehad om zijn onmiskenbare kwaliteiten te demonstreren. Niettemin zou het mij niet verbazen als in de komende tijd bewezen wordt, dat niet Salomon Coster de maker van het uurwerk is, maar, bijvoorbeeld, John Fromanteel, die niet alleen tijdelijk werkzaam was bij Coster om de slingertoepassing onder de knie te krijgen, maar ook om productief te zijn en betaald te worden voor de uurwerken, die hij, zoals het er letterlijk staat, daar al gemaakt had en nog zou gaan maken. Herlees het contract tussen Coster en Fromanteel van 3 september 1657!

Ten slotte

Aan iedereen, die betrokken was bij en verantwoordelijk was voor de organisatie van deze unieke tentoonstelling: Héél veel dank voor het helaas té tijdelijke kijkplezier en voor het blijvende leesplezier!

Het noteren van de overbrengingen van mechanische uurwerken

door: prof. dr. ir. C.A. Grimbergen

Het zal vele hobbyisten en professionals al zijn overkomen: Het moeizaam tellen van het aantal tanden van raderen en rondsels om de werking van het gaande werk en het slagwerk te doorgronden.
Het resultaat van dit tellen van de aantallen tanden van rondsels en raderen wordt meestal in een opsomming van raderen genoteerd, waarbij het niet eenvoudig is om zich het mechanisme voor te stellen, temeer daar de naamgeving van de verschillende raderen nogal eens varieert (zie appendix).
Het is ook mogelijk een schema op te stellen voor het mechanisme van het gaande werk en het slagwerk, waarvan in de literatuur verschillende voorbeelden zijn te vinden [1, 2, 3, 4, 5]. Er bestaat bij deze schema's echter geen algemeen gebruikte standaard, hetgeen het begrijpen van de beschrijving van de mechanismen niet eenvoudig maakt.
Onlangs kwam ik in het bezit van het boek "European Clocks in the J. Paul Getty Museum" [6]. Ik trof in dit boek een bijzonder overzichtelijke en compacte wijze van het noteren van radertreinen aan. De aanpak van deze notatie is geniaal door zijn eenvoud.
De notatie is as-gebaseerd [7] en een as wordt aangegeven door een liggend streepje dat het aantal tanden van rondsel, rad en die van eventuele extra raderen, verbindt. Voor een engrenage (ingrijping van het ene rad in het andere) wordt een pijl (driehoek) gebruikt, die de richting van de krachtoverbrenging aangeeft (dus bij uurwerken vrijwel altijd van rad naar rondsel). Bij het gaande werk worden het grondrad, het echappement en de verschillende wijzers benoemd. Bij het slagwerk worden het grondrad, pennenrad, windvleugel en de bel benoemd.
Er zijn bij de wijze van noteren in genoemd boek nog wel enige aanvullingen te bedenken, die de toegankelijkheid van de representatie nog verder kunnen verbeteren. Het is bijvoorbeeld illustratief om bij het gaande werk naast elke as de omwentelingstijd weer te geven. Uitgaande van het centrumrad, dat eenmaal per uur ronddraait, zijn de andere omwentelingstijden betrekkelijk eenvoudig uit de overbrengingen af te leiden. Bij het echappement kan, door deling van het aantal tanden van het echappement, de tijd per dubbele tik (per dubbele tik (T) wordt één tand van de gang gepasseerd) worden afgeleid en het aantal tikken per minuut (120/tijd per dubbele tik in seconden). Uit de tijd per dubbele tik kan ook de theoretische slingerlengte worden berekend, dat is de slingerlengte indien de slinger zou bestaan uit een puntmassa aan een massaloos touwtje ($l = g/4\pi^2$. $T^2 \approx T^2/4$ met g de versnelling van de zwaartekracht 9.81 m/s^2) [8]. De werkelijke slinger is altijd langer vanwege de verdeelde massa in een fysische slinger (een benadering van de slingerlengte van een fysische slinger is de afstand van het ophangpunt tot het zwaartepunt).
Bij het slagwerk is het illustratief om ook de verbinding met de sluitschijf aan te geven. Per twaalf uren worden er (1+2+3+4+5+6+7+8+9+10+11+12=) 78 uurslagen plus 12 halfuurslagen gegeven, dus in totaal 90 slagen per twaalf uur. Het produkt van de overbrenging naar het pennenrad en het aantal pennen dat de hamer licht, moet bij een sluitschijfslagwerk met halfuurslag dus 90 zijn (bijvoorbeeld overbrenging 9 en 10 pennen).
Bij dit notatieschema worden de zichtbare en hoorbare onderdelen (bijvoorbeeld wijzers en bel) vet afgedrukt.

Afb. 1 Schema van een Franse pendule met ankergang en sluitschijfslagwerk van E.A. Le Ros, ca. 1772 [6].

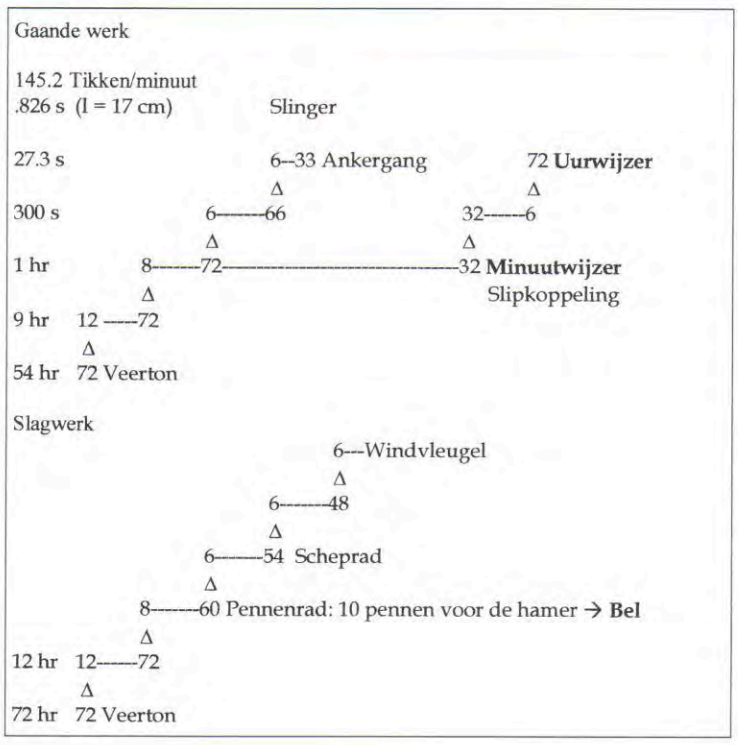

Een voorbeeld van een notatieschema is weergegeven in afb. 1. Het betreft een Franse pendule van Etienne Augustin Le Roy (1737-1792) uit ca. 1772 [6]. De fraaie kast is ontworpen door Etienne Martincourt (zie afb. 2), de twee vrouwenfiguren representeren de Astronomie (links) en de Geografie (rechts).

Uit het schema is eenvoudig af te lezen dat het gaande werk een veerton, vier assen met rad en rondsel en een ankergang bevat (in totaal vijf assen). De overbrengingen (zie pijltjes) zijn resp. 1:6, 1:10, 1:12, 1:11 (12/72, 8/80, 6/72, 6/66) en, uitgaande van het centrumrad, zijn zo de omwentelingstijden van de assen te bepalen. Het ankerrad heeft 32 tanden, hetgeen leidt tot .852 s per dubbele tik (141 tikken/minuut). Vanaf de minuutwijzer is er een 1:1 (30/30) overbrenging, gevolgd door een 1:12 (6/72) overbrenging naar de uurwijzer. De theoretische slingerlengte is 18,16 cm, hetgeen goed past bij de behuizing van het uurwerk met ca. 25 cm ruimte voor een slinger. De veerton van het gaande werk maakt één omwenteling in 60 uur (2.5 etmaal), hetgeen met een gemiddelde veer een gangduur van ca. 14 dagen zal opleveren (in "European Clocks in the J. Paul Getty Museum" [6] staat abusievelijk één week).
Het slagwerk bestaat uit een veerton, vier assen met rad en rondsel en een windvleugel (in totaal zes assen). Omdat de sluitschijf na 12 uur één omwenteling heeft gemaakt, maakt de veerton één omwenteling in 72 uur (3 etmalen), 12 uur meer dan die van het gaande werk. Dit zorgt ervoor dat het gaande werk eerder afgelopen zal zijn dan het slagwerk en het slagwerk bij aflopen niet van slag zal raken. De windvleugel maakt per belslag (1/10 x 60/6 x 54/6 x 48/6 =) 72 omwentelingen [9].

Een tweede voorbeeld is een Duits penduleuurwerk, met ankergang en zaagslagwerk, dat is ingebouwd in een secrétaire (zie afb. 3) [6]. Het notatieschema van gaande werk en slagwerk is gegeven in afb. 4.
Het gaande werk blijkt vrijwel hetzelfde opgebouwd als bij de Franse pendule van afb. 2, ondanks andere afkomst en periode. Er is een 10% kortere omwentelingstijd van de veerton vanwege de tweede overbrenging van 1:9 (8/72) in plaats van de 1:10 (8/80) en de slingerlengte wijkt iets af vanwege het ankerrad met 33 (in plaats van 32) tanden.
Het zaagslagwerk heeft een pennenrad met 10 pennen. In dat geval moet de overbrenging naar het scheprad, dat de zaag per slag één tand omhoog brengt, 1: 10 zijn, hier gerealiseerd door de overbrenging 6/60. De slagwerken van zowel het slagwerk met sluitschijf als het zaagslagwerk hebben identieke raderen en rondsels en derhalve beide een 72 uur omwentelingstijd van de veerton en 72 omwentelingen van de windvleugel per belslag.
Uit de gegeven voorbeelden blijkt dat deze notatieschema's op een compacte wijze veel inzicht geven. Een groot voordeel is dat, uitgaande van een schema van een bestaande klok, dat is opgeslagen in een tekstverwerkingsprogramma, heel snel tot de beschrijving van een nieuwe klok gekomen kan worden. De waarden van het tikgetal, de slingerlengte en de omwentelingstijden van de assen kunnen eenvoudig met een zakcalculator worden berekend, maar ook kan gebruik gemaakt worden van een spreadsheetprogramma waarin de aantallen tanden worden ingevoerd en deze grootheden automatisch worden berekend en ook dan geldt weer dat het eenvoudig is om van een in de computer opgeslagen voorbeeld een nieuw overzicht te maken.
Dan blijft er nog een moeilijkheid: Hoe tel je foutloos het aantal tanden van raderen, dat vaak groter dan 50 is. Het zo juist besproken

Afb. 2 De pendule van E.A. Le Roy, ca. 1772, waarvan het schema in afb. 1 is weergegeven [6].

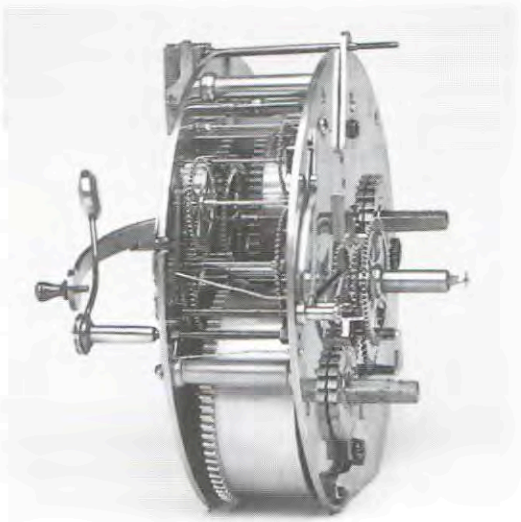

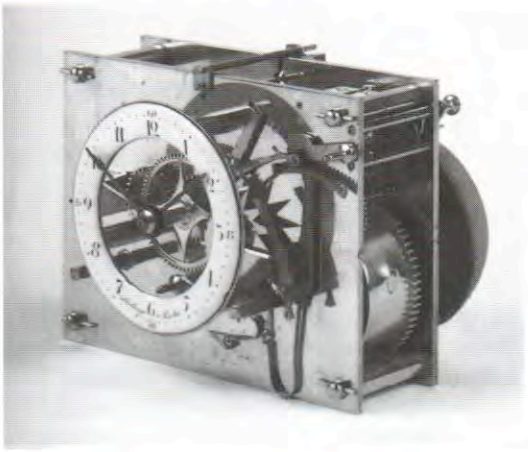

Afb. 3 Duits pendule-uurwerk waarvan het schema is weergegeven in afb. 4.

notatieschema helpt daarbij, omdat aan een aantal wetmatigheden moet worden voldaan, die met het schema eenvoudig kunnen worden gecontroleerd. Hierbij kan een schatting van de overbrenging worden verkregen door de diameter van het rad en het bijbehorende rondsel op te meten en de verhouding van de diameters te berekenen.

Er zijn echter een aantal overbrengingen naar de veerton en naar het echappement, die allerlei aantallen tanden kunnen hebben en dus moeten worden geteld. Een praktisch hulpmiddel daarbij is de (digitale) fotocamera. Door tijdens demontage de raderen te fotograferen, kan men, met een (grove) afdruk op papier, de aantallen tanden eenvoudig en comfortabel tellen. Deze methode heeft daarbij het voordeel van een standaard-documentatie van het mechanisme.

Tot zover enige overdenkingen naar aanleiding van in de praktijk ondervonden problemen bij het doorgronden van een uurwerkmechanisme. Ik houd mij aanbevolen voor commentaar en suggesties van personen, die eveneens tegen deze problemen zijn aangelopen en mogelijk tot andere of betere oplossingen zijn gekomen. In de reguliere uurwerkliteratuur heb ik een dergelijke inzichtelijke presentatie van overbrengingen nog niet gevonden en deze literatuur levert slechts een beperkte bijdrage aan het inzicht van de uurwerkliefhebber in het toch relatief eenvoudige mechanische uurwerk. Ik zou deze wijze van weergeven van uurwerkmechanismen willen voorstellen als standaard, in ieder geval voor TIJDschrift.

Voorbeelden van deze schema's in het tekstverwerkingsprogramma Word en in het spreadsheetprogramma Excel zijn bij de schrijver te verkrijgen door deze per e-mail aan te vragen (grimberg@doge.nl).

Mijn dank gaat uit naar de heren J. Pool, F.J. Reith en L.H.J. van Lieshout voor hun suggesties en het kritisch doornemen van de tekst.

Afb. 4 Schema van een Duits pendule-uurwerk met ankergang en zaagslagwerk van Christian Möllinger, Berlijn, ca. 1798 [6].

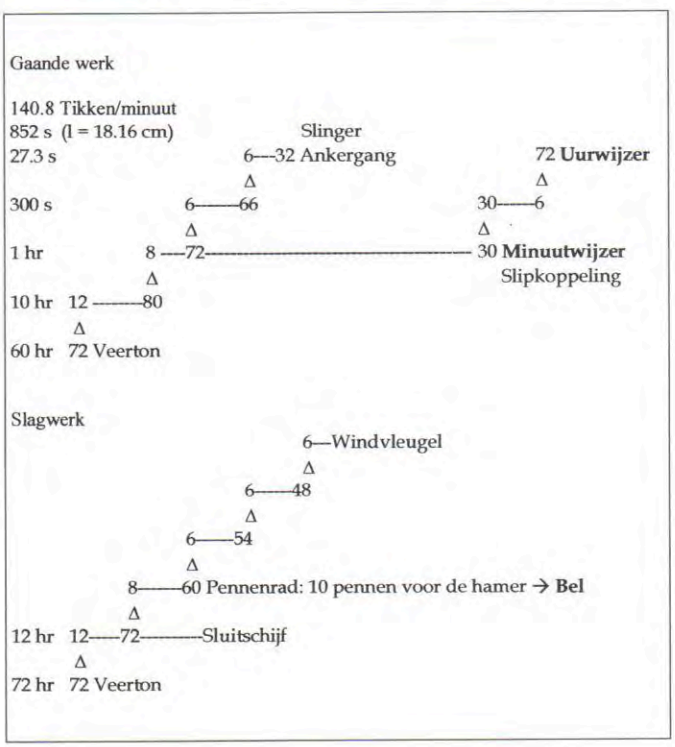

Appendix

Hieronder worden de termen gegeven van de onderdelen zoals die in de twee voorbeelden van pendule-uurwerken voorkomen.

Terminologie

Gaande werk
Grondrad: gaande werk-veerton/opwindwals
8-dagenrondsel, 8-dagenrad
Centrumradrondsel, centrumrad
Tussenradrondsel, tussenrad (Eerste-radrondsel, eerste rad)
Gangradrondsel, gangrad

Slagwerk
Grondrad: slagwerk-veerton/opwindwals
Sluitschijfrondsel, sluitschijfrad
Bij zaagslagwerk: 8-dagenrondsel, 8-dagenrad
Pennenrondsel, pennenrad
Stuitradrondsel, stuitrad
Bij zaagslagwerk: schepradrondsel, scheprad
Jaagrad
Windvleugelrondsel

Deze opsomming dient als een eerste opzet van het standaardiseren van de terminologie en het definiëren van "officiele Nederlandse uurwerkvaktermen" [10,11].
Discussie hierover is zeer wel mogelijk. Hoe heet bijvoorbeeld het uurwerkonderdeel bestaande uit een as met daarop een rad en een rondsel? In het Engels heet dit inderdaad een "wheel and pinion assembly". Populair wordt dit in het Nederlands wel een "tandwiel" genoemd, maar het woord "wiel" heeft voor mij de associatie met grotere voorwerpen (zoals bijvoorbeeld wagenwiel) en de term "wiel" zou daarom, wat mij betreft, bij klokken en horloges moeten worden vermeden [11]. Dat er zowel een rad als een rondsel van dit onderdeel deel uitmaakt komt ook niet tot uitdrukking. Dan toch maar rad-rondselsamenstel?

Literatuur:

[1] LEOPOLD, J.H.: "The Almanus Manuscript". Hutchinson & Co, London 1971. ISBN 0 09 099750 6.
[2] LEOPOLD, J.H, PECHSTEIN, K, FREMERSDORF, J: "Der Kleine Himmelsglobus 1594 von Jost Bürgi", Luzern, 1977.
[3] GENT, R.H. van & LEOPOLD, J.H.: "De Tijdmeters van de Leidse Sterrewacht",. Museum Boerhaave, Leiden 1992. ISBN 90 6292 099 3.
[4] POOL, J: "Een "Johannes van Ceulen" nieuw vormgegeven", Deel I. TIJDschrift 03/4, 2003, blz. 3-8.
[5] SCHMITT, GUSTAV: "Die Comtoise-Uhr", 3e Auflage, Verlag Müller, Villingen-Schwenningen, 1983. ISBN 3920662059.
[6] WILSON, G. et al: "European Clocks in the J. Paul Getty Museum", The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 1996, ISBN 0 89236 254 5.
[7] REITH, F.J: Asgebaseerde schema's zijn al eerder (o.m. in 1999) gebruikt, persoonlijke communicatie.
[8] GRIMBERGEN, prof. dr. ir. C.A: "Efficiënt omgaan met de slinger - Het verzorgen van de gelijkloop van een slingeruurwerk", TIJDschrift 02/4, 2002, blz. 31.
[9] KNOBBOUT, ir J.A: "De windvleugel, klein maar dapper", TIJDschrift 03/4, 2003, blz. 17-18.
[10] ZEEMAN, J: "Het Klokkenlexicon", Waanders Uitgevers, Zwolle, 2003. ISBN 90 400 8881 0.
[11] FADDEGON, G.H: "Benamingen in het Uurwerkmakersbedrijf". Opgenomen in "Handleiding voor de Uurwerkhersteller", G. Jendritzki, Stichting Vakopleiding Uurwerkmakers, NES 5-9, Amsterdam (Jaar van uitgave niet vermeld).

Venema Antiques

IN- EN VERKOOP VAN O.A.:

KLOKKEN
SCHILDERIJEN
MEUBELEN

Rijksweg 20
6996 AC Drempt / Holland

Telefoon 0313 - 473465
Telefax 0313 - 471633

Openingstijden:
maandag / vrijdag
9.00 - 18.00 uur
zaterdag
9.00 - 16.00 uur

De Forestville Eureka klok

door: B. te Selle

De Eureka klok is ontworpen door de Amerikaanse elektro-ingenieur Timothy Powers. Powers patenteerde, samen met de drie gebroeders, Sigismund, Herman en Gustav Kutnow, het ontwerp in 1906 in verschillende landen.
Vanaf 1909 tot de bedrijfsbeëindiging in 1914, zijn ongeveer 10.000 klokken in diverse uitvoeringen in Londen gemaakt. Ook in andere landen zoals Frankrijk, maar met name in Duitsland, zijn Eureka stijlklokken gemaakt.

Het werkingsprincipe van de Eureka

Een groot, verticaal geplaatst balanswiel (aangebracht onder of achter het raderwerk) wordt elektrisch aangedreven. Het balanswiel is aan beide zijden door 2 of soms 3 kogels of kogellagers gelagerd en bevat een spoel met een weekijzeren kern. (zie afb. 1).
Wanneer de balans rechtsom draait, wordt ongeveer 30 graden voordat de spoel de verticale stand bereikt, een stroomkring gesloten. De kern van de spoel wordt magnetisch en hierdoor aangetrokken door een weekijzeren plaat, die direct onder het balanswiel is aangebracht.
Wanneer de spoel bijna horizontaal staat, wordt de stroomkring verbroken. Het balanswiel zwaait door en wordt afgeremd door een spiraalveer. De opgeslagen energie in de spiraalveer laat het balanswiel heen en weer bewegen enz. Met behulp van een hefboom wordt het raderwerk door het balanswiel aangedreven. Dus niet andersom, zoals dat gebruikelijk is bij mechanische uurwerken. De Engelse Eureka klokken werken op 1,5 V-DC en de Duitse Eureka klokken op 3 V-DC. Op de wijzerplaat van sommige klokken staat met trots: "1000 day electric clock". Dit wordt overigens bereikt met een zeer grote 1,5 V batterij, die in de behuizing is aangebracht.

Afb. 1
Het balanswiel, met spoel en weekijzeren kern, van een Eureka klok.

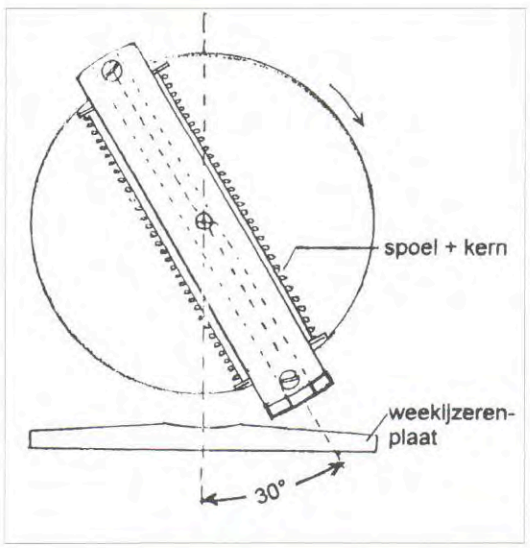

Afb. 2a
Forestville Eureka klok, voorzijde.

In 1909 kostte een Eureka klok, afhankelijk van de uitvoering, 5,00 tot 10,00 Engelse ponden.
Ter vergelijking: Een werknemer verdiende 1,40 tot 1,75 pond per week.
In het boek "The Eureka Clock", door dr. F.G. Alan Shenton [1], worden de Eureka klokken uitvoerig beschreven met veel foto's, afbeeldingen en details. Er zijn ca. 18 modellen gemaakt.
Als verzamelaar van elektrische klokken ben ik in het bezit gekomen van een zogenaamde "Forestville" Eureka klok. De klok verkeerde nog in originele en redelijke staat (zie afb. 2a, 2b, 2c).
Deze Eureka stijlklokken zijn in Duitsland gefabriceerd en door de "Forestville Clock Company" in Canada of in Amerika geïmporteerd en verkocht.

Nu zijn er onduidelijke en tegenstrijdige verhalen over de export naar Amerika of Canada van deze blijkbaar zeldzame klokken.

Verhaal 1

Volgens een artikel in de "Horological Journal" van 1970 zijn deze klokken in 1935 vanuit

Duitsland in Amerika geïmporteerd. Een Hongaarse immigrant nam de naam over van een niet meer bestaande firma de "Forestville Clock Company" in New York City en importeerde 2000 Eureka stijlklokken.
Deze klokken waren voorzien van een stroombron met transformator van 110 V-125 V/60 Hz (de gebruikelijke netspanning en frequentie in Amerika) naar 3V-DC. Deze bron was aangebracht in de voet van de klok.
De behuizing komt overeen met de in Duitsland gefabriceerde "400-dagen stolpklokken".
Toen de klokken in Amerika aankwamen, bleken er veel "weigeraars" (stoppers) bij te zijn, deze klokken werden weer geretourneerd. De stroombron was niet beveiligd door een stroombegrenzer. Als de klok stopte, met op dat moment een gesloten kontakt, raakte de transformator oververhit en ontstak de bakelieten behuizing. De klok had, naar men zegt, de bijnaam van "brandstichter" ("house burner"). Niet zo erg bevorderlijk voor de verkoop, lijkt mij.

Verhaal 2

De "Blackforest Clock Company" uit Toronto in Canada is opgericht door Leopold en Sara Stossel in 1928. Zowel losse uurwerken als complete klokken werden geïmporteerd vanuit het Zwarte Woud in Duitsland en verkocht door warenhuizen en juweliers in geheel Canada. Deze gang van zaken werd verstoord door de tweede wereldoorlog. De naam werd in 1941 gewijzigd in "Forestville Clock Company". Gedurende de oorlogsjaren werden de klokken geïmporteerd vanuit Engeland, de Verenigde Staten en Frankrijk. In de jaren vijftig werd de import vanuit Duitsland hervat, met de Fa. Mauthe (Schwenningen) als hoofdleverancier.
Ed Stossel, de zoon van de oprichters, ging in 1979 met pensioen. Enige jaren later werd het bedrijf gesloten.

De Forestville klok van afb. 2.

Terug naar mijn Forestville Eureka (afb. 2a, 2b, 2c).
De klok is uitgerust met een maanfase-aanduiding en dwangslag op een bel, op het hele en het halve uur. Er zijn ook Forestville Eureka klokken zonder maan en bel.

Op de achterplatine van het uurwerk staat het opschrift:
Forestville Clock Co. Inc.
Made in Germany
No (0) jewels Unadjusted
Pat. Pend.
Het uurwerk heeft geen serie-nummer, fabrieksnaam of logo. Zou het 2e verhaal juist zijn, dan stamt deze klok, in verband met de naamswijziging in 1941, uit ongeveer 1950 of daarna, en niet uit ongeveer 1935, zoals in het 1e verhaal vermeld is.

De restauratie

Technische gegevens:
a. Het balanswiel loopt op 2 kogellagertjes met elk 7 kogeltjes, is maar liefst 325 gram zwaar en heeft een diameter van 74 mm.
b. De wijzerplaat is niet van aardewerk of porcelein, zoals het lijkt, maar is geëmailleerd en heeft een diameter van 115 mm. De totale hoogte van de klok is 315 mm. De diameter van de voet is 200 mm. en van de stolp 140 mm.
c. In tegenstelling tot andere Eureka klokken

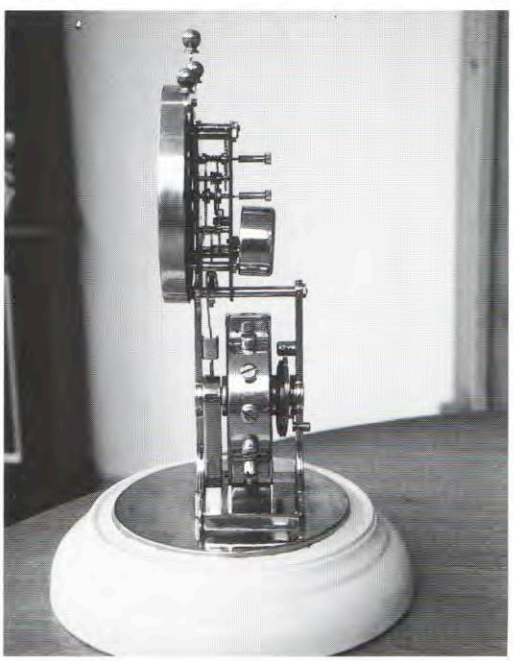

Afb. 2b (links) Forestville Eureka klok, achterzijde.

Afb. 2c (rechts) Forestville Eureka klok, zijkant.

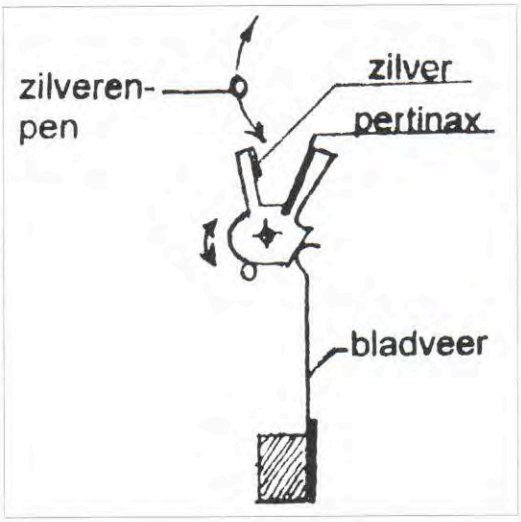

Afb. 3 Beweegbare vork met zilveren contactplaatje (links) en pertinax isolatieplaatje.

zijn de beide zijden van het balanswiel afgeschermd met een messing plaat.

d. De weerstand van de spoel bedraagt 40 Ohm.

e. De contactpen aan het balanswiel is van zilver en het andere contactgedeelte bestaat uit een beweegbare vork, met aan één zijde een zilveren contactplaatje en aan de andere zijde een isolatieplaatje (pertinax) (zie afb. 3). Dit zien we ook bij de Bulle klok. In tegenstelling tot de Bulle klok heeft deze vork een momentschakeling.

f. De stroom doorloopt de spoel vanaf de massa (+) door de balansveer en via het schakelcontact weer terug (-).

g. Het balanswiel is uitgerust met 10 balansschroeven, die volgens het boek "The Eureka Clock" [1] sierschroeven zijn, waardoor het balanswiel niet uitgebalanceerd zou zijn en zo lijkt het ook.

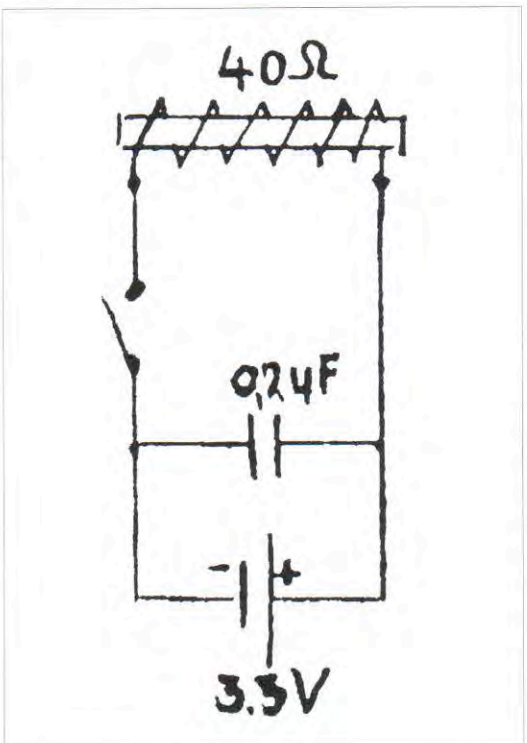

Afb. 4 De toepassing van een 0,2 uF-condensator als vonkenblusser.

Maar, zoals zo vaak, zijn de dingen anders dan ze lijken. Bij het reinigen van de klok heb ik de schroeven verwijderd. De schroeven zien er aan de buitenzijde hetzelfde uit, maar 4 van de 10 schroeven zijn aan de binnenzijde uitgehold en wel met verschillende dieptes. Het heeft me meer dan een dag gekost om de juiste balans terug te vinden. Het balanswiel is dus wel degelijk uitgebalanceerd.

h. Nadat de klok gereinigd was, de lagers voorzien waren van klokkenolie en het geheel weer gemonteerd was, gaf het balanswiel bij een voedingsspanning van 3,3 V, een uitslag van 360° + 90°. Voor een goede werking moet dit minstens 360° zijn, dus een redelijk resultaat.

i. De Forestville Eureka is een rustige loper. Elke heen- en weergaande beweging duurt 5 sec. Bij de Engelse Eureka is dat 2,66 sec.

j. In de voet van de klok was geen netvoedingsapparaat als stroombron aanwezig, wel 2 batterijhouders voor de monocel size D 1,5V en in serie geschakeld (3V) inclusief een condensator van 0,2 uF, bedoeld als vonkenblusser om het inbranden van de contactpunten te voorkomen.

De batterijhouders zijn van staal en messing en voorzien van bakelieten voetstukjes. Ze zien er wel bejaard uit, maar of ze origineel zijn weet ik niet.

Na ongeveer 3 weken begon de klok behoorlijk achter te lopen. De uitslag van het balanswiel was niet meer dan 200°. Ingebrande contacten was de oorzaak hiervan. Blijkbaar is de toepassing van een condensator van 0,2 uF als vonkenblusser niet afdoende (zie afb. 4).
Bij het verbreken van het contact wil de inductiestroom, veroorzaakt door de dynamowerking (tegen Emk), zijn weg vervolgen. Het gevolg is vonkvorming. Men kan de vonken blussen door over het contact een condensator en weerstand te plaatsen (zie afb. 5).
Om praktische reden is dit niet zo eenvoudig bij een Eureka klok, immers het ene gedeelte van het contact, de zilveren pen, zit aan het bewegende balanswiel vast.
Een andere methode is om over de spoel een diode aan te brengen, zoals dat ook gebruikelijk is bij onder andere relais. De inductiestroom kan zich nu ontladen over de diode. Dit is redelijk te doen en door de zijdelingse afschermplaten onzichtbaar.
Na het aanbrengen van de diode blijft de klok goed functioneren (zie afb. 6).
Hoogstwaarschijnlijk is het onvoldoende blussen van de contactvonken de belangrijkste oorzaak van het falen van deze klokken. De Forestville Eureka klok mag een industrieproduct zijn, het geheel is degelijk en netjes

afgewerkt. De platines zijn gepolijst, 2 mm. dik en voorzien van oliekuiltjes. De weekijzeren delen zijn verchroomd en alle onderdelen zijn eenvoudig te vervangen.
Het op tijd lopen van deze klokken is sterk afhankelijk van een constante voedingsspanning. Bij het toepassen van batterijen is dit niet het geval. Ik heb een netvoedingsapparaat van 230V-50Hz naar 3V DC-1000mA toegepast.
De Forestville Eureka klok is tenslotte ook ontworpen in combinatie met een netvoedingsapparaat. De hedendaagse netvoedingsapparaten zijn beveiligd tegen overstroom.
De Forestville Eureka heeft een tijdafwijking van 1 à 2 minuten per week, hetgeen bij een Eureka klok normaal blijkt te zijn. Deze klokken hebben nou niet bepaald een bijdrage geleverd aan een betere tijdmeting. (Mijn Comtoise met spillegang en draadslinger uit 1800 doet het beter).
Toch is de Eureka klok een bijzonder en fascinerend elektrisch uurwerk uit de vorige eeuw.

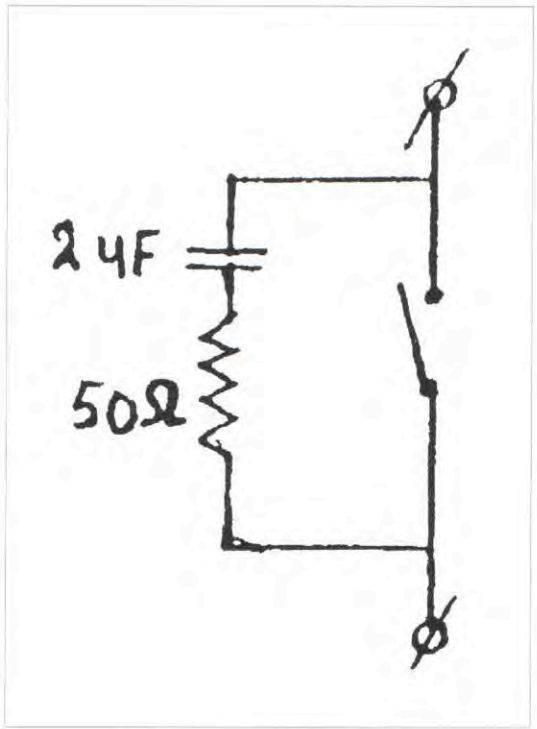

Afb. 5
Vonkenblussing middels een condensator en een weerstand.

Vragen

Tenslotte zijn de volgende vragen nog niet beantwoord:

1. *Welke Duitse firma heeft deze Forestville Eureka's vervaardigd en wanneer?*
2. *Wat is nu het juiste verhaal achter deze klok?*

Mochten er lezers onder u zijn, die deze vragen kunnen beantwoorden en/of aanvullende informatie kunnen verstrekken, dan stel ik het zeer op prijs als ze reageren.
Reacties gaarne via de Redactie van TIJDschrift (adres zie blz. 2).

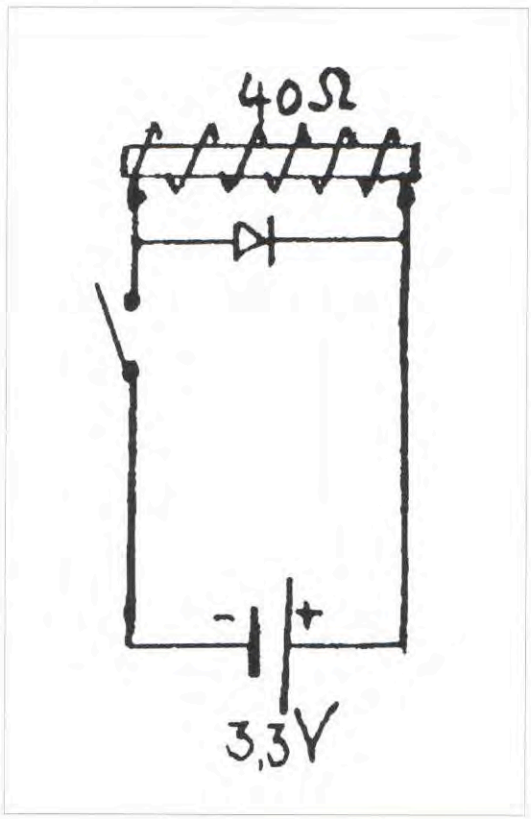

Afb. 6
Vonkenblussing middels een diode, geplaatst over de spoel.

Literatuur

[1] *SHENTON, dr. F.G.A: "The Eureka Clock", uitgegeven door Rita Shenton Horological Booksellers, Twickenham Great Britain 1999. ISBN 0950676136.*
[2] *HOOGEVEEN, W.P: "Electrische uurwerken", 3e aangevulde druk ,1943.*
[3] *CRUM, E.G. en KELLER, W.F: "150 Years of electric horology", 1992.*
[4] *THE CANADIAN CLOCKMUSEUM, Deep River, Ontario, www.canclockmuseum.ca/contact.htm*

WHAT'S IN A WORD?

Een exercitie in klokkenjargon

*door: P. van Leeuwen**

In de cultuur herkennen wij onze specifieke trekken en verschillen. Zeker vanuit een historisch of topografisch perspectief. Ons nationale cultureel erfgoed vertegenwoordigt in zekere zin ons beschavingsijkpunt: Onze culturele identiteit. De onderscheiding hiervan bepaalt mede haar waardering. Cultuur is een levend organisme. Taal geeft hier uitdrukking aan. Zij onderscheidt de uiterlijke wereld en vormt het voertuig van ideeën en emoties. Zij past zich aan aan veranderende opvattingen en gebruiken of stagneert tot in onbruik geraakte literaire fossielen. Zodra taal onvoldoende eenduidig is, verliest zij aan communicatiewaarde. Het verdient daarom aandacht verouderde of herziene benamingen en betekenissen tegen het licht te houden. Zeker in het kader van een algehele inventarisatie van ons cultureel erfgoed. Met begrippen uit de klokkenwereld is het niet anders gesteld....

Klok, uurwerk en horloge

De ***klok*** (Latijn: ***clocca***) kent in onze taal zowel de oorspronkelijke betekenis van bel, als van uurwerk. Het etymologische verwante, Engelstalige ***clock(work)*** duidt vreemd genoeg slechts op het uurwerk, terwijl er uiteraard wel een directe link bestaat met het Engelse ***hour*** en het Franse ***heure*** (Latijn: ***hora***). ***Uur(werk)*** is nagenoeg identiek aan het Duitstalige ***Uhr(werk)***, hoewel ***uur*** zich als bekend in het Duits laat vertalen als ***Stunde*** (onze meer archaïsche ***stonde***). Vanuit het middeleeuwse Latijn evolueerde het woord ***horologium*** tot afleidingen als ***orlogie*** en ***horloge*** tot en met de huidige Engelse benaming voor uurwerkkunde: ***horology***. Helaas kent deze vakterm voor de wetenschap van het uurwerk nog geen algemeen geaccepteerde buitenlandse navolging. Wellicht houdt hiermee de verwarring verband met het Franse ***horlogerie***. Onze 17de en 18de eeuwse voorouders vatten de term ***horloge*** nog als algemene aanduiding voor uurwerk op, zoals in verbindingen als ***staand horloge***. Vanaf de 19de eeuw wordt dit woord in de Nederlandse taal toch voornamelijk gereserveerd voor kleinuurwerken, zoals ***hals-, vestzak-*** of ***polshorloges***. Dit in tegenstelling tot de Franse taal, waarin het kleinuurwerk als ***montre*** te boek staat.

Slinger en balans

In zijn toonaangevende publicatie "Horologium" (1658) introduceerde Christiaan Huygens in het Latijn de revolutionaire chronometrische toepassing van de slinger als ***pendulum***. De Engelse ***pendulum clock***, Duitse ***Pendeluhr*** en Franse ***pendule*** zijn hiervan zowel letterlijk als figuurlijk afgeleid. Met dien verstande dat het Franse woord voor slinger ***balancier*** (zie opmerking 1) is, wat etymologisch teruggaat op de voorganger van dit regelorgaan: de ***balans*** of het ***balanswiel***. De primaire uitvoering van het slingeruurwerk kennen we in de verouderde literatuur als ***Haags klokje***, tegenwoordig bij voorkeur vermeld als ***Haagse klok***. Ondanks het Engelstalige standaardwerk van dr. R. Plomp uit 1979 [4] over dit fenomeen, ondervindt zijn vertaling als ***Hague clock*** onterecht slechts moeizaam navolging in de buitenlandse vakliteratuur. Terwijl dit type uurwerk toch eeuwenlang de belangrijkste internationale bijdrage aan de tijdmeting vertegenwoordigde.

Tafelklok en doosklok

Een ogenschijnlijk voor de hand liggende letterlijke, maar onjuiste, vertaling van het begrip ***tafelklok*** stuit op misverstanden. Met de Engelse ***table clock*** of de Duitse ***Tischuhr*** wordt in de heersende vakliteratuur in het algemeen het in de Renaissance ontwikkelde horizontale tafelklokje bedoeld. J. Zeeman noemt in "Het Klokkenlexikon" [8] de alternatieve benaming van ***doosvormige tafelklok*** of ***doosklok***. De Duitse taal onderscheidt de verwante (hoewel helaas enigszins gedateerde) term ***Dosenuhr*** voor hetzelfde klokkentype. De gedenkwaardige expositie "Opwindende Klokken"/"Huygens Legacy" in Paleis "Het Loo", in het najaar van 2004, lanceerde in de Engelstalige bijschriften de alternatieve vertaling ***box clock***. Deze vertaling is echter niet aangehouden in de begeleidende Engelstalige catalogus. Wel vat (getuige deze catalogus, maar ook die van de Britse voorganger "Horological Masterworks" (2003) van de prestigieuze Antiquarian Horological Society) in de hedendaagse Engelstalige vakliteratuur een nieuwe interpretatie post van de term ***table clock***.

Daar waar voorheen het Nederlandse ***tafelklok*** in het Engels gelijkgesteld werd met ***bracket clock***, vinden we hier thans de voorkeur voor ***table clock*** als equivalent. ***Bracket clock*** wordt tegenwoordig meer exclusief opgevat als ***consoleklok***. De Duitse voorkeursvertaling van ***tafelklok*** blijft onverlet ***Stockuhr*** dan wel ***Stutzuhr***.

Klokkenboek en Klokkenlexicon

In de naamgeving van klokkentypen en –onderdelen is een grotere behoefte ontstaan aan eenduidigheid: Een gestandaardiseerde terminologie als instrument ter onderscheiding van ons cultureel erfgoed. G.H. Faddegon pleitte reeds in 1941 voor normalisatie in het uurwerkmakersbedrijf, waartoe hij een lijst van 20 uurwerken, zoals de ***regulateur***, de ***chronometer***, de ***reispendule***, het ***horloge*** en de ***wekker*** definieerde [1]. Breder toegankelijke ABC's als "Het klokkenboek" [3] van A. van Oirschot en het "Klokkenlexicon" [8] van J. Zeeman bieden een zinnig vertrekpunt voor de omschrijving van begrippen. Van Oirschot gebruikt evenwel termen als ***wandklok*** en ***hangklok*** nog betrekkelijk willekeurig door elkaar. Ook zijn soms al te letterlijke vertalingen van Amerikaanse termen klinken soms wat halfslachtig. Zeeman lijkt de materie meer analytisch te hebben benaderd. Het verdient dan ook aanbeveling de in het "Klokkenlexicon" gerubriceerde voorkeurstermen aan te houden in de vakliteratuur. De gehanteerde reservering van het begrip ***uurwerk*** voor het ***mechanisme*** (Engels: ***movement***) in tegenstelling tot de ruimere definiëring als klok lijkt een juiste en verstandige keuze. Het is aan de auteur te danken dat eerder de term ***stoelklok*** boven ***stoeltjesklok*** (Fries: ***stualtsjeklok***) algemeen werd erkend. In het "Lexicon" pleit hij zelfs voor een etymologisch volkomen verdedigbare Engelse vertaling als ***stool clock***. (Al was het alleen maar om buitenlandse verbasteringen of misvattingen te voorkomen). Een gemiste kans vormt onder meer het verzuim van buitenlandse voorkeursvertalingen van de ***Haagse klok*** als de eerder vermelde ***Hague clock*** (Plomp [4]) of desgewenst Haager Uhr. Uiteraard bestaat nog voldoende ruimte dit *abécédaire* op details te vervolmaken. Zo zou de voorkeur kunnen worden uitgesproken voor deugdelijke Nederlandstalige termen als ***belhek*** of ***uurklopper*** boven buitenlandse vertalingen als ***fret*** en ***jacquemart***.

Art & Architecture Thesaurus (AAT)

Sinds enige jaren is door het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie een digitale Nederlandstalige versie van de Amerikaanse gestandaardiseerde trefwoordenlijst beschikbaar gesteld. Deze thesaurus ondervindt thans algemene navolging in de museumwereld. De trefwoorden zijn in diverse groepen geordend tot zogenaamde boomstructuren. Klokken en uurwerken vallen hoofdzakelijk onder de verzamelterm ***meetinstrumenten***, waarbij het onderscheid tussen ***klokken*** (Engels: ***clocks***) en ***uurwerken*** (Engels: ***timepieces***, zie opmerking 2) voornamelijk taalkundig is. Voorts zijn er onderverdelingen naar vorm, functie en bewegingsmechanisme. Aanverwante termen als ***horlogekasten***, ***horlogeketting***en, ***horlogepapieren*** en ***horlogemakersvijlen*** vallen respectievelijk onder de verzamelterm***en Onderdelen (uurwerkonderdelen), Kleding (sieraden naar vorm), Informatievormen (productverpakkingen) en Gereedschap en Uitrusting (vijlen)***. Helaas laat de Nederlandse vertaling van meerdere klokkengerelateerde termen, als ***horlogepapieren*** in plaats van ***horlogebriefjes*** of ***plaatjes (uurwerkonderdelen)*** in plaats van ***platines***, te wensen over. Ook komt het begrip ***torenuurwerken*** niet in de thesaurus voor, in tegenstelling tot het minder eenduidige ***torenklokken***. Specifiek Amerikaanse klokkentypen als ***acorn-klokken*** of ***girandole-klokken*** (naar de vertaling van Van Oirschot) maken het ontbreken van karakteristieke Nederlandse typen als de ***Haagse klok***, de ***stoelklok*** of ***staartklok*** des te nadrukkelijker. Het valt dan ook te betreuren dat voor deze thesaurus niet kon worden uitgegaan van een Europese basis, als bakermat van de westerse cultuur. In overleg met het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Schoonhoven en het Museum van het Nederlandse Uurwerk te Zaandam zal een aanbeveling worden opgesteld van alternatieve, geprevaleerde vertalingen en aanvullingen.

Virtuele catalogus Nederlandse uurwerken

Een meer gestroomlijnde en hiërarchische indeling van bruikbare Nederlandse klokkentermen moet in de toekomst collectiebeheerders helpen bij het beschrijven van relevante collectiestukken. Hiertoe wordt op dit moment binnen de Stichting Boom-Time een beknopte "Klokkentypologie" ontwikkeld en binnen de website www.tijdvoorklokken.nl gevisualiseerd. Meer nog dan een poging alle denkbare klokken te beschrijven of zelfs maar te benoemen, lijkt het wenselijk een ordening in hoofdcategorieën en specifieke objectaanduidingen vast te stellen. Voor de beoogde virtuele Nederlands-Engelstalige Catalogus van Nederlandse gesigneerde uurwerken (oorpronkelijke werktitel: "Horologium Neerlandicum") heeft de Stichting Boom-Time een hoofdindeling in ***torenuurwerken (turret clocks)***, ***wandklokken (wall clocks)***, ***tafelklokken (table clocks)***, ***staande klokken (longcase clocks)*** en ***horloges (watches)*** voorgesteld.

Behalve de eerder aangehaalde torenuurwerken (i.p.v. ***torenklokken/tower clocks***) wijkt deze hoofdindeling thans nog af van de Engelse AAT- vertaling voor ***staande klokken*** als het weinig gangbare ***floor clocks***. Zoals de variant ***staande horloges*** in de Engelse AAT-vertaling als ***tall case clocks*** wordt opgevoerd. Hier ontbreekt vreemd genoeg het veel gangbaardere ***longcase clocks***. Als specifieke objectaanduiding bepleit Stichting Boom-Time in principe het gebruik van trefwoorden uit het "Klokkenlexicon" [8]. Hiertoe is een onderverdeling gemaakt van alle hierin vermelde Nederlandse klokkentypen. Zo kent de rubriek ***wandklokken*** onder meer de ***lantaarnklok***, de (vroege) ***Haagse klok***, de ***stoelklok***, (naar regionale typen), de ***Amsterdamse wandklok (Amsterdammertje)***, de ***consoleklok***, de ***staartklok*** en de ***kartelklok***. Onder de ***tafelklok*** vallen onder meer de ***doosklok (horizontale tafelklok)***, de ***Haagse klok***, de ***Hollandse tafelklok*** en de ***pendule***.

Objectregistratie

Ook voor de feitelijke objectbeschrijvingen zal het "Klokkenlexicon" als leidraad worden gekozen, naast de bekende standaardwerken over Nederlandse klokken van de hand van J. Zeeman [6 en 7], dr. R. Plomp [4], dr. J.L. Sellink [5], dr. P. Th. R. Mestrom [2], e.a. Hierbij worden naast maker, plaatsnaam en datering achtereenvolgens de kast, de wijzerplaat (cijferringen, wijzers) en het uurwerk (constructie, aandrijving, gang) beschreven. Hierbij is aandacht voor vormgeving en stijl, materiaal, afmetingen en decoratie. Uiteraard kan de Stichting slechts een infrastructuur met een handreiking bieden en collectiebeheerders trachten te motiveren. Voor de daadwerkelijke aanlevering van objectregistratiegegevens blijft zij aangewezen op de inbreng en bereidwilligheid van de benaderde musea en beoogde privéverzamelaars. Na de reeds getoonde positieve respons op de website *www.tijdvoorklokken.nl* hoopt de Stichting en haar medewerkers op het welslagen van haar ambitieuze project. Via deze weg houden wij u graag op de hoogte.

* De auteur is conservator voor het Museum van het Nederlandse Uurwerk te Zaandam en projectmedewerker van de Stichting Boom-Time te Utrecht: boomtime@hetnet.nl.

Opmerkingen

1) Er is in Frankrijk ook niet echt eenduidigheid over het woord voor slinger. De term pendule wordt gebruikt, maar ook ***balancier*** en ***balancier rectiligne*** tegenover ***balancier circulaire*** voor de ***balans***. (noot naar de heer J. Zeeman)
2) Onder ***time pieces*** worden in Engeland overigens toch vooral klokken met slechts een gaand werk bedoeld. (noot naar de heer J. Zeeman)

Aanbevolen literatuur:

[1] FADDEGON, G.H: "Benamingen in het Uurwerkmakersbedrijf" opgenomen in: "Handleiding voor de Uurwerkhersteller", G. Jendritzki, Stichting Vakopleiding Uurwerkmakers, Amsterdam.

[2] MESTROM, dr. P.TH.R: "Limburgse klokken en hun makers", Uitgeverij Ultima Hora, Maastricht 1997, ISBN 9090108572.

[3] OIRSCHOT, A. VAN: "Het Klokkenboek: antieke klokken en hun naam", Antwerpen/Helmond 1981.

[4] PLOMP, dr. R: "Spring-driven Dutch Pendulum Clocks 1657-1710", Uitgeverij Interbook International B.V., Schiedam 1979, ISBN 9063970218.

[5] SELLINK, dr. J.L: "Dutch antique domestic Clocks", Uitgeverij H.E. Stenfert Kroese B.V., Leiden, 1973, ISBN 9020702963.

[6] ZEEMAN, J: "De Nederlandse stoelklok", Uitgeverij Van Gorcum, Assen/Amsterdam 1969 en 1978, ISBN 9023214161.

[7] ZEEMAN, J: "De Nederlandse staande klok", Uitgeverij Van Gorcum, Assen/Amsterdam 1977 en 1996, ISBN 9040098077.

[8] ZEEMAN. J: "Het Klokkenlexicon: Handboek voor de terminologie van klokken en horloges", Waanders Uitgeverij Zwolle, 2003, ISBN 9040088810.

Aanbevolen websites:

www.tijdvoorklokken.nl (www.timeforclocks.nl)
www.rkd-db.nl/aat/

Marcel Toebosch: "Alleen kwaliteit telt"

door: E.H. Glasius

Sommigen zullen misschien vinden dat de Haagse Dennenweg de mooiste antiekstraat van Nederland is. Anderen houden het op het Spiegelkwartier in Amsterdam en zij hebben zeker gelijk als het om internationale allure gaat, want in de Spiegelstraat komen bijvoorbeeld Amerikanen die een cruise door Europa maken en dat soort schepen zien we in Scheveningen nog niet afmeren....

Binnen dat Spiegelkwartier is weer de mooiste zaak die van Marcel Toebosch, al vele jaren gespecialiseerd in klokken en barometers. Maar ook een welluidende speeldoos of een schitterend Frans "bureau abattant" zijn in zijn winkel te vinden. Toebosch is, als veel antiquairs, bij toeval in de handel terecht gekomen.

"Ik reed in 1974 een keer naar Parijs om wat te kopen en was meteen zelf verkocht. Sindsdien was het voor mij antieke klokken en dat is zo gebleven. Van huis uit heb ik geen opleiding in die richting genoten, je kunt mij een echte autodidact noemen."

Veel middelen had Toebosch niet, zijn startkapitaal bestond uit twee zogenaamde kascheques van 500 gulden.

"Dat was mijn krediet. Ik ging naar de bank om ze te verzilveren, dan kocht ik iets en verkocht het nog dezelfde week aan de tussenhandel. De opbrengst was een bescheiden winst en die twee cheques gingen weer terug naar de bank."

Dat speelde zich niet in Amsterdam af maar in Den Haag en Rijswijk, waar hij tot 1989 actief was met in- en verkoop aan de handel. Toen kwam het idee om een winkel te beginnen en dat werd samen met partner Fred van Dreven, een jaar later gerealiseerd. De heren pakten de zaken niet kinderachtig aan en begonnen hun winkel in de Nieuwe Spiegelstraat. Toen antiquair Limburg ermee ophield, konden ze de schitterende zaak Nieuwe Spiegelstraat 33-35 betrekken: Een dubbele etalage en winkelruimte vòòr, een statige trap, een afdeling achter boven, een ontvangstruimte achter beneden, het is een vorstelijk onderkomen. Maar, zoals het vaak gaat, na een aantal jaren bleken de heren toch verschillende opvattingen over de bedrijfsvoering te hebben en ze besloten ieder hun eigen weg te gaan.

"In goede harmonie", zo benadrukt Toebosch, *"Fred van Dreven heeft nu zijn zaak in een pand aan de overkant en ik ben hier gebleven."*

Is de Spiegelstraat nu dé internationale antiekstraat van Nederland?

"Zonder meer, hier komen echt mensen vanuit de gehele wereld en dat is ook geen wonder met alle musea vlakbij. Loop hier links de winkel uit tot aan het eind van de straat, daar is het Rijksmuseum"

De economische situatie blijkt voor veel buitenlanders van groot belang.

"Tot 1995 kwamen hier veel Duitsers, zowel handelaren als particulieren. Daarna is dat snel minder geworden. Nog steeds zijn de Amerikanen goede klanten, maar met de lage dollar is ook hun koopkracht veel lager geworden."

Toch blijven Amerikanen belangrijk, veel meer dan bijvoorbeeld Nederlanders.

"Onze volksaard is zuinigheid, zo zijn we groot geworden. Ik bespeur het ook bij mezelf maar dat betekent wel dat, als iemand een bepaalde klok wil hebben, hij eerst overal gaat kijken voor er uiteindelijk eens een beslissing valt, áls die al valt. Als Amerikanen een klok zien die ze bevalt dan kopen ze die ook."

Ook op het gebied van beurzen is Toebosch zeer internationaal georiënteerd. Vele jaren nam hij deel aan beurzen in Düsseldorf, Keulen en Miami. Binnen Nederland was hij present op de beurzen in Breda (nu Den Bosch) en Amsterdam. Dat was niet alleen de PAN,

Afb. 1 - Franse pendule, gesigneerd "Hartmann à Paris", uit marmer en vuurverguld brons. De grote wijzerplaat geeft de decimale tijd aan met uren tot 10 en minuten tot 100. Ook is de verdeling van de week in 10 dagen aangegeven en die van de revolutionaire maanden. De kleine wijzerplaat onder geeft de seizoenen aan, de kleine boven de maanstand. Ook de Franse Revolutie kon niets veranderen aan de tijd die de maan om de aarde draait...

Afb. 2 - Tafelklok gesigneerd "Johann Michael La Sacher In Prag". Kast met schildpad en ebbenhout belijmd. De wijzerplaat geeft naast de tijd, de maanstand, de datum, de maand en de tekens van de dierenriem aan. De zogenaamde baskettop is voorzien van gedreven ornamenten en verguld.

hij heeft ook goede ervaringen opgedaan op de Miljonairs Fair in de RAI.

"Daar wordt wel eens laatdunkend over gedaan, maar laten we niet vergeten dat alleen mensen met hersens rijk worden en als die iets willen kopen, kijken ze ook goed naar kwaliteit."

Marcel Toebosch is vooral handelaar, het technische werk laat hij over aan een keur van restaurateurs.

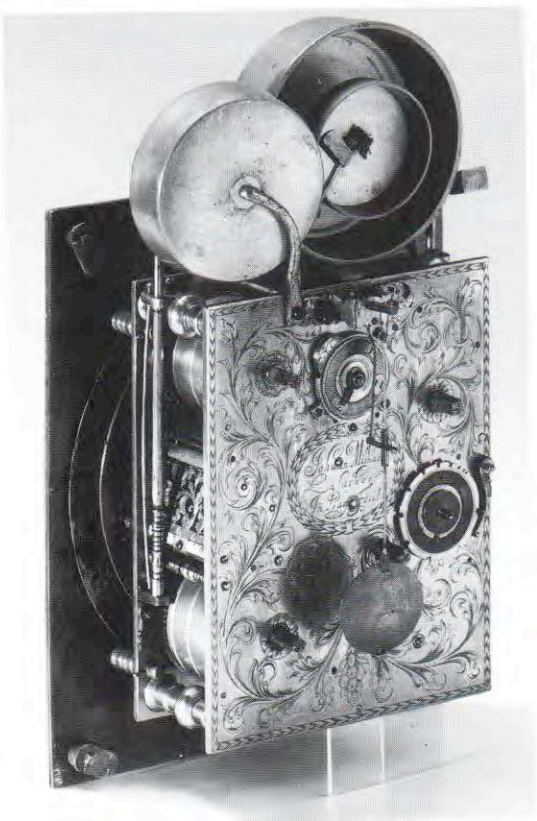

Afb. 3 - Uurwerk met rijk gegraveerde achterplatine van de klok van "La Sacher" (afb. 2). Duidelijk is hierbij naar een Engels voorbeeld gekeken.

"Dat zijn er zeker vijftien. Ik laat alles doen door specialisten, alleen dan krijg je de topkwaliteit die in deze zaak te koop is. Dat heeft zijn prijs maar gelukkig is er steeds een groep kopers die net wat meer wil betalen voor iets dat gaaf en af is."

De zaak van Toebosch omvat een enorm assortiment van werkelijk alle soorten klokken, van een klein Oostenrijks wandklokje tot een zeer groot Amsterdams staand horloge. Opvallend is de aandacht voor verfijnde stijlen, tot uiting komend in zowel een mahoniehouten Weense regulateur (een zogenaamde "Dachluhr") als in een Engelse barometer van het zogenaamde "bow fronted stick" type. Maar ook de liefhebber van een meer uitbundig uiterlijk kan terecht voor, bijvoorbeeld, een vuurvergulde Franse pendule met beeldengroep.

Zelf heeft Toebosch niet zo'n uitgesproken voorkeur.

"Wat ik heel mooi vind, is een Haags klokje of een vroege Engelse staande klok, zoals ze te zien waren op de tentoonstelling in Paleis "Het Loo". Maar een art-déco reiswekker kan ook heel mooi zijn. Wat voor mij bovenal telt, dat is de kwaliteit."

De vraag wat nu de mooiste of meest bijzondere klok is, die door zijn handen is gegaan, kan hij dan ook moeilijk beantwoorden. Na veel zoeken komt hij met foto's van een Franse pendule met decimale tijdsaanduiding en van een Tsjechische tafelklok met kalendarium en verzilverde ornamenten. Die beelden spreken ook voor zichzelf.

Het geheim van de klokkenhandel ligt in de inkoop en daar steekt Toebosch dan ook zeer veel tijd in.

"Ik heb veel contacten en trek iedere tip na. Ik reis de hele wereld over. Overal heb ik klokken gekocht: In de Verenigde Staten en Canada, maar ook in Hong Kong of Afrika. Je moet altijd weer gaan kijken, of het nu op een rommelmarkt in de Franse provincie is of op een verzamelaarsbeurs zoals de "Rikketik". In negen van de tien gevallen valt het tegen, dat weet je, maar steeds is er toch die ene keer dat het wel goed is. Dat is het vak, als het gemakkelijk was, kon iedereen het en zo is het niet."

Toebosch Antiquairs
Nieuwe Spiegelstraat 33-35
1017 DC Amsterdam
Tel: 020 – 625 27 32
Fax: 020 – 638 29 23
Email: m.toebosch@hetnet.nl
Web: www.toeboschantiques.com

"DE FRANSE SLAG"

...definitief verstild...

door: mevr. drs. G.W.M. Jager

Met voldoening kijken wij terug op de succesvolle expositie *"Met Franse Slag, Comtoiseklokken van 1680 – 1930"*.
Het drukbezochte laatste weekeind – met de zeer geslaagde taxatiedag van Fred Kats op zaterdag 20 november– bezochten nog maar liefst ruim 400 mensen het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum. De publiciteit in onder andere de Telegraaf en het Algemeen Dagblad, rondom "de laatste kans" om deze unieke tentoonstelling te zien, wierp haar vruchten af!
Op zondag 21 november, om 17.00 uur, verstilde dan toch in het Museum definitief de *"Franse slag"!*

Vanaf de opening, op 1 juli van dit jaar, tot aan de sluitingsdag, hebben 11.832 (!!) mensen het Museum en de expositie bezocht. Dat zijn er 4.105 meer dan in dezelfde periode van het, overigens redelijk goede, jaar 2003. Deze geweldige score is merendeels op het conto van de Comtoises te schrijven.

De expositie *"Met Franse Slag"* was niet alleen vanwege het kwantitatieve aspect van het bezoek van grote betekenis voor het Museum. Bezoeken van klokkenliefhebbers, klokkenspecialisten en klokkenclubs uit binnen- en buitenland, zorgden voor een grotere nationale en internationale naamsbekendheid. Het Museum kreeg op die manier meer bekendheid in Duitsland, Zwitserland, Frankrijk, Engeland, België en zelfs Amerika!

Zo was de expositie *"Met Franse Slag"* voor de Nederlandse Juweliers- en Uurwerkenbranche (sectie Uurwerkherstellers) aanleiding om hun ledenvergadering in het Museum te houden. Ook bezochten ondermeer de Engelse "Antiquarian Horological Society" (South Eastern Section), de "Klokkengroep 's-Hertogenbosch", de Vereniging "Eise Eisinga" uit Heerlen, "Club A" van Melenhorst Antiek uit Twello en de "Philips Klokkenmakersclub" uit Eindhoven, uitgebreid de expositie. Zelfs kwamen leden van de AHS, USA Section, en van de Amerikaanse NAWCC helemaal vanuit Columbia en Californië naar Schoonhoven, speciaal om de tentoonstelling te zien.
Overigens moet wel gezegd worden dat veel buitenlandse bezoekers tevens kwamen voor de tentoonstelling "Opwindende Klokken"

Afb. 1 – "Mijnheer Louis" geeft een rondleiding aan een geboeide groep bezoekers.

in Museum Paleis "Het Loo". Een bijzonder aardige constatering daarbij is dat twee – overigens zeer uiteenlopende – klokkententoonstellingen, die deels gelijktijdig in ons land plaatsvonden, elkaar versterkten en blijkbaar de moeite waard werden gevonden een verre reis te ondernemen. Mijns inziens is dit zeker voor herhaling vatbaar!

Bij alle genoemde groepen gaf de heer L. Plessen, met een niet aflatend enthousiasme, speciale rondleidingen (afb. 1). Ook wijdde hij de burgemeester van Schoonhoven, mevrouw drs. D.W. Wassenberg, en haar man tot hun buitengewoon groot genoegen in de geheimen van de Comtoiseklokken in.
De bijnaam "mijnheer Louis" ontleende Plessen aan een interview met foto in Dagblad "De Dordtenaar", waar hij niet met zijn achternaam, maar alleen met zijn voornaam werd genoemd.

Afb. 2 – De heer R. Jung heeft gedurende de hele expositie het opwinden van de klokken verzorgd (Hij noemde zichzelf de "opwindendste" man van Schoonhoven).

Afb. 3 – De eerste klokken worden al op 21 november, om 17.15 uur, ingepakt en afgevoerd.

Vele bezoekers uit de regio Dordrecht herkenden hem van die foto tijdens de "Franse Dag", die op een van de "Schoonhovense Culturele Zondagen" door het Museum was georganiseerd.

De heer R. Jung uit Schoonhoven, die gedurende de gehele periode van de expositie verantwoordelijk was voor het opwinden van de Comtoises (afb. 2) en daardoor een paar keer per week aanwezig was in de Klokkenzaal, was ook goud waard als gids. Vele bezoekers hebben zijn boeiende verhalen enorm gewaardeerd.

Afb. 4 De uitbundige voorzijde van de hoogst getaxeerde klok.

De heer R. Klip was eveneens vaak te vinden in de expositiezaal, vanwege regelmatig klein onderhoud aan de klokken en het afstellen ervan.

Na afloop van de tentoonstelling werd door bovengenoemde mensen, samen met een aantal andere Klokkenvrienden, in enkele dagen alles weer ontmanteld en klaargezet voor transport terug naar de Nederlandse, Duitse en Zwitserse bruikleengevers (afb. 3).

Mijn waardering voor deze enorme inzet en betrokkenheid is groot.
Graag wil ik nogmaals mijn dank uitspreken aan alle sponsors, bruikleengevers, Klokkenvrienden en vrijwilligers, die allen hebben gezorgd voor het welslagen van deze tentoonstelling.

Comtoise-taxatiedag met Fred Kats

Ter afsluiting van de tentoonstelling *"Met Franse Slag"* vond er op 20 november in het Museum een taxatiemiddag plaats, speciaal voor Comtoiseklokken. Het Museum had klokkenexpert Fred Kats, bekend van het TV-programma "Tussen Kunst en Kitsch", bereid gevonden de taxaties op zich te nemen.
Deze taxatiedag werd een éclatant succes en vormde daarmede een waardige afsluiting van de tentoonstelling.
De taxaties vonden plaats op volgnummer en gepland was te taxeren van 13.30 uur tot 16.30 uur. Echter om 15.15 uur moest er helaas al gestopt worden met het uitgeven van volgnummers, omdat toen al duidelijk was dat de eindtijd ver overschreden zou worden.

Naast de reguliere museumbezoekers kwamen ca. 80 mensen speciaal voor de taxaties en zo'n 55 Comtoiseklokken passeerden die middag het kritisch oog van expert Fred Kats.
De enthousiaste toeschouwers verdrongen zich gedurende heel de middag rond de tafel van Kats en rond de in de zaal opgestelde monitoren, om maar niets te missen.

De hoogst getaxeerde klok, € 18.000 – € 20.000, was een Comtoise met kwartierslag (gaand werk en 2 slagwerken) uit ca. 1730/1740, met een cartouche wijzerplaat en belhek (afb. 4).
De voorzijde van de klok was zo uitbundig voorzien van uitgezaagde messing versieringen, dat Fred Kats de wenkbrouwen fronste en zei:
"Hier moet je van houden, het is subjectief, maar ik vind het een beetje kermisachtig, maar wat veel belangrijker is, het is helemaal origineel"

Het uurwerk, met Chévalier de Béthune-gang, was prachtig en ook volledig origineel. Iedere schroef, iedere lichter, kortom alle onderdelen waren versierd met graveringen en de ronde onderdelen, zoals schroefkoppen, van sierlijk draaiwerk voorzien. Het leek erop dat de maker zijn uurwerk niet los heeft kunnen laten.

Slechts één klok passeerde, die aangemerkt kon worden als "kitsch".
Het betrof een uurwerk (afb. 5) dat was samengesteld uit Comtoise-onderdelen, een Engelse uurwerk met snek en nog andere onderdelen. Het was met noeste arbeid - en nog vakkundig ook - in elkaar gezet.

Het hele gamma aan Comtoiseklokken werd ter taxatie aangeboden. Klokken met belhek, haantjesklokken, vouwslingercomtoises, Comtoises met harp- en bloemslingers. Alles was vertegenwoordigd (afb. 6 en 7).

Na afloop stelde Fred Kats vast dat hij aangenaam verrast was over het niveau van het aangebodene. De kwaliteit varieerde van "redelijk" tot "top", en "troep" was er niet bij.
In dat licht was deze taxatiedag uniek te noemen. De tijd was veel te kort, hij had zo wel twee dagen willen en kunnen vullen.

Het Museum is Fred Kats zeer erkentelijk voor zijn boeiende en enthousiaste bijdrage aan het afsluiten van de tentoonstelling *"Met Franse Slag"*.

Brochure

De tentoonstellingsbrochure bleek een ware bestseller te zijn. Eind november was de eerste druk (2500 ex.) volledig uitverkocht en werd een tweede druk besteld. Voorts worden thans de mogelijkheden onderzocht voor een Engelse versie van de brochure.

"Nieuwe" Vrienden

De tentoonstelling *"Met Franse Slag"* heeft nog een prachtig neveneffect opgeleverd. Er hebben zich, naar aanleiding van de tentoonstelling en de brochure, tot eind november ca. 45 nieuwe leden bij de Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven aangemeld. Dat is een ledenaanwinst van meer dan 10%!

Citaten uit het gastenboek

In het Gastenboek, in de hal van het Museum, kunnen bezoekers hun opmerkingen en bevindingen kwijt. Uit de vele, vele lovende opmerkingen over de Comtoisetentoonstelling volgt hieronder een kleine bloemlezing.
De citaten zijn letterlijk overgenomen. Om privacyredenen zijn de namen van de bezoekers weggelaten.

"Het museum zelf is zeer de moeite waard en zeker nu met de tentoonstelling Comtoises". Bezoeker uit Schalkhaar (07.-7-04);

"Wat een fraaie en leerzame tentoonstelling over Comtoiseklokken!".
Bezoeker uit Gouda (17-07-04);

"Wat een prachtige expositie. Komen weer!".
Bezoeker uit Heiloo (29-07-04);

"Great collection!". Bezoeker uit Concord, MA, U.S.A. (18-08-04);

Afb. 5 – Kats (links) waardeerde deze klok als een vakkundig stukje hobbyisme.

Afb. 6 – Alle Comtoises, ongeacht het type, werden door Fred Kats kritisch bekeken.

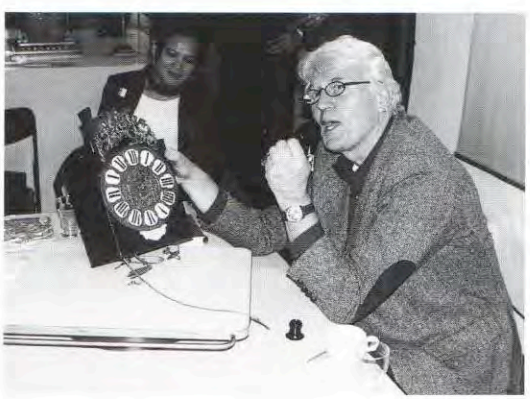

Afb. 7 – Kats: "Vertelt u eens, hoe komt u hieraan en weet u nog wat u er toen voor betaald heeft".

"We hebben in ons leven al heel wat musea bezocht, waar je vaak tot de conclusie kwam:
"Was dit het nu", kortom je mist vaak de kwaliteit/ prijsverhouding, maar niet voor dit museum, voor slechts 4 Euro een schat aan info en kijkwerk, werkelijk de moeite waard".
Bezoeker uit Hoofddorp (07-09-04)

"Wat komen deze bijzondere klokken schitterend tot hun recht in de nieuwe zaal!!!".
Bezoeker uit Bilthoven (09-10-04);

"Dank an alle, die für das Zustandekommen dieser Ausstellung Uhren zur Verfügung gestellt haben. Sehr gelungen!". Eigenaar van een klokkenzaak in Windeck/Sieg, Duitsland (24-10-04)

Comptoiseklokken! We zijn blij dat we dit gezien hebben.". Bezoeker uit Terneuzen (03-11-04);

"Geweldige Comtoise expositie en nog goed uitgelegd door uw medewerker. Nog bedankt!!!".
Bezoeker uit Wervershoof (16-11-04);

"Wij kwamen in de 1e plaats voor de Comtoiseklokken, maar hebben van alles genoten!!".
Bezoekers uit Lelystad (21-11-04).

In Memoriam Jim Veeren

door: E.H. Glasius

Mensen die kerngezond lijken, kunnen korte tijd later toch ongeneeslijk ziek zijn. Dat was het geval met Jim Veeren, oud-voorzitter van de Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven, die op 20 oktober 2004 overleed.
Nog bij de toekenning van de Salomon Coster penning, op 24 april van dit jaar, zei ik tegen de aanwezigen dat ik moeite had om aan te nemen dat Jim al 79 was. Hij was toen het toonbeeld van gezondheid en vitaliteit. Niet zo lang daarna belde hij me om te vertellen dat er bij hem een hersentumor was geconstateerd en dat de kansen op herstel gering waren.

Jim Veeren was de drijvende kracht achter de Vriendenvereniging Schoonhoven op het moment dat die Vereniging in het slop dreigde te geraken. In 1989 trad onder zijn leiding een nieuw bestuur aan, dat de Vereniging weer op poten wist te zetten. Zijn medebestuursleden waren toen: penningmeester J. Akkermans, secretaris M.G.H.A. de Graaff en de leden R. Jung, L.A.A. Romeyn en J.W. van Vliet.
Als belangrijke activiteit werd de uitgave van een eigen TIJDschrift gezien en dat kwam er dan ook opnieuw. Wilde de redacteur nog wel eens treuzelen, voorzitter Jim Veeren zorgde wel dat de productie ieder kwartaal in gang werd gezet.
Verder werden de contacten met het Museum verbeterd en werden drukbezochte lezingen georganiseerd, alsmede excursies.

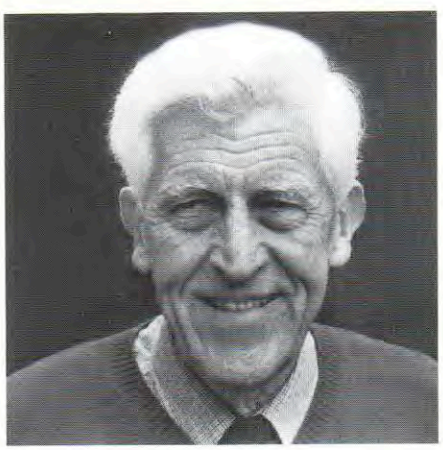

Voorts speelde Veeren een rol bij de totstandkoming van een federatie met de andere clubs, die in Nederland al actief waren op klokkengebied. Zo ontstond de Federatie Klokkenvrienden, die, voor een groter aantal lezers, ook een beter TIJDschrift kon gaan uitgeven.
Toen Jim in april 1996 de voorzittershamer aan Jan Knobbout overgaf, was inmiddels een goedlopende Vriendenvereniging gecreëerd.

Dit alles was vooral te danken aan de inspirerende en krachtige leiding van Jim Veeren. De wereld van de Nederlandse klokkenvrienden is hem veel dank verschuldigd.

Hoge opbrengst stukken Time Museum

door: E.H. Glasius

Zoals in het vorige nummer van TIJDschrift beschreven, werd in de vestiging van Sotheby's in New York, van 13 t/m 15 oktober 2004, de laatste veiling van stukken uit het voormalige Time Museum gehouden. Sotheby's heeft inmiddels bekend gemaakt dat deze veiling aan de verwachtingen heeft voldaan en dat hoge opbrengsten zijn gerealiseerd. In totaal werd een opbrengst van $ 18,2 miljoen behaald, hetgeen aanzienlijk boven de raming van $ 11,2 miljoen ligt.
De regulateur van John en James Harrison (afgebeeld op blz. 29 van het vorige nummer van TIJDschrift), die op $ 0,5 tot 1 miljoen was geschat, bracht $ 1.576.000 op.
Aanzienlijk lager dan de raming van $ 1,5 – 2,5 miljoen was daarentegen de opbrengst van $ 1.240.000 voor de zogenaamde "Mudge green" scheepschronometer.
In contrast daarmee stond weer de prijs waarop een replica van de eerste scheepschronometer van John Harrison werd afgeslagen, namelijk $ 904.000. De schatting voor de replica was $ 70 – 100.000. De originele "H 1" was de eerste chronometer waarmee Harrison probeerde de lengtegraad op zee nauwkeurig vast te stellen. Deze chronometer bevindt zich in het maritiem museum in Greenwich, vlak naast de plaats waar de 0 meridiaan loopt.
Een astronomische klok met wereldtijden, samengesteld uit 15.000 verschillende onderdelen, bracht $ 142.000 op en bleef daarmee binnen de schatting van $ 100 – 150.000.
De Japanse klok, die in het vorige nummer werd afgebeeld, bracht het tot $ 316.000, ruim boven de raming van $ 100 – 200.000.
Voor een staande klok met drie maands werk (schatting $ 150 – 250.000) van Joseph Knibb werd $ 540.000 betaald.

Het KLOKKEN lexicon

J. Zeeman

Uitgeverij Waanders Zwolle

ISBN 90 400 888 10

€ 34,95

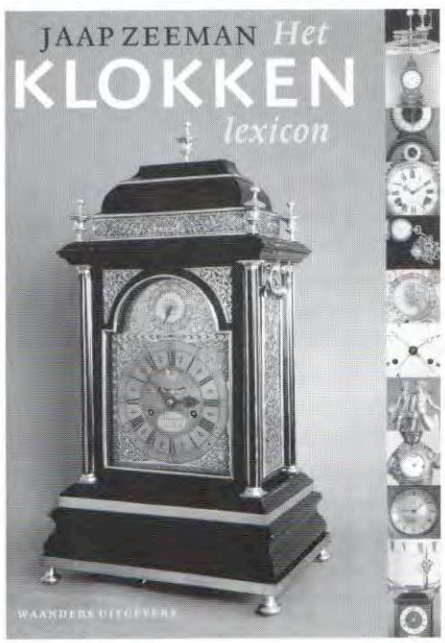

Herman Horselenberg
restaurateur antieke uurwerken

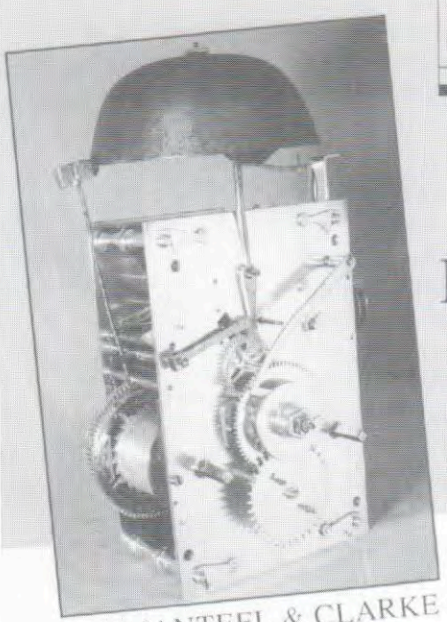
FROMANTEEL & CLARKE

Reparatie - Restauratie

van oude en antieke

uurwerken

STEPHEN RIMBAULT

Uw kostbare bezit wordt met respect en vakmanschap behandeld.
IJsseldijk 89, 8194 LC Veessen. Telefoon 0578 - 631783

Reizen

door: ir. L.C.F. Plessen

Uurwerk-studiereis naar Dresden in 2005

Door persoonlijke omstandigheden van één lid en door drukke werkzaamheden, in het kader van de tentoonstelling "Met Franse Slag", van de twee andere leden van de Sectie Reizen, is het voorbereiden en organiseren van een buitenlandse reis in het voorjaar van 2005, ernstig in het gedrang gekomen.
Inmiddels is het plan opgevat in het najaar van 2005 een 5-daagse uurwerk-studiereis naar Dresden en omgeving te maken. Bij voldoende deelname zal deze reis in het voorjaar van 2006 herhaald worden.
De voorbereidingen zijn thans in volle gang en in het voorjaar van 2005 zullen twee leden van de Sectie Reizen een verkennende reis naar Dresden maken, om de mogelijkheden van interessante bezoeken aan musea, een goede hotelaccomodatie, etc. te onderzoeken en voor te bereiden.
De Sectie Reizen hoopt in het juninummer van 2005 van TIJDschrift een compleet programma voor deze reis te presenteren.

Vakschool Amsterdam is verhuisd

De (uurwerkmakers) vakschool, locatie Amsterdam, onderdeel van het Zadkine College, verhuisde op 1 september 2004

van de:

Turbinestraat 12 te Amsterdam

naar:

Tempelhofstraat 80
1043 EB Amsterdam
Tel: 020 – 579 1901

REACTIES VAN LEZERS

Mythen over luid- en slagklokken

Reactie door: ing. W.M.L. Brouns

Met interesse heb ik het artikel van de heer ir. J.A. Knobbout: "Mythen over luid- en slagklokken", in TIJDschrift 04/3 van september 2004 gelezen.
Aan dit artikel zou ik gaarne het volgende willen toevoegen.

Door plaatsing van een diagram bij het artikel zou, mijns inziens, het verhaal, vooral voor metaaldeskundigen, nog helderder en inzichtelijker geweest zijn. De afkoelingskromme kan het beste worden afgelezen uit het binaire toestandsdiagram van koper-tin (zie afb. 1). Brons is een legering van koper en tin

Aan de koper/tinlegering van "luid- en slagklokken" zijn bovendien ook lage percentages legeringselementen, zoals lood, fosfor, etc., toegevoegd, die grote invloed hebben op de eigenschappen van de legering.
Fosfor, bijvoorbeeld, verbetert wel de gietbaarheid, maar de overige eigenschappen worden door fosfor nadelig beïnvloed.
Bij 20% tin of meer, neemt de 0,2% rekgrens toe, de trekvastheid en de verlenging nemen af, terwijl de hardheid en de brosheid enorm toenemen (zie afb. 2). Het is juist deze hardheid, waaraan de klok haar klank ontleent. Met de toename van de hardheid wordt de klank van de klok beter!
Echter hoe harder het materiaal van de klok wordt, hoe moeilijker de lasbaarheid. Lassen zonder temperatuurverhoging tijdens het lassen is onmogelijk. Een langdurige gloeibehandeling van de klok vóór, tijdens en na het lassen blijft noodzakelijk.

Naast de hardheid vormen echter ook de alfa-betha-delta-gamma-omzettingen, die tijdens het afkoelen na het gieten optreden, een probleem, omdat deze omzettingen gepaard gaan met een volumeverandering. Bij de vorm en de klank van de klok houdt men hiermee rekening.
Het koper/tindiagram is één van de ingewikkeldste binaire diagrammen van metallische verbindingen, die vanuit de thermodynamica zijn uitgewerkt.

Bij kamertemperatuur zijn de meeste fases, als betha-, delta-, gamma- en epsilonfase, niet stabiel en vervallen na enige tijd in meer stabielere fases. Hiermee veranderen ook eigenschappen van de klok, die men vaak wel prefereert.

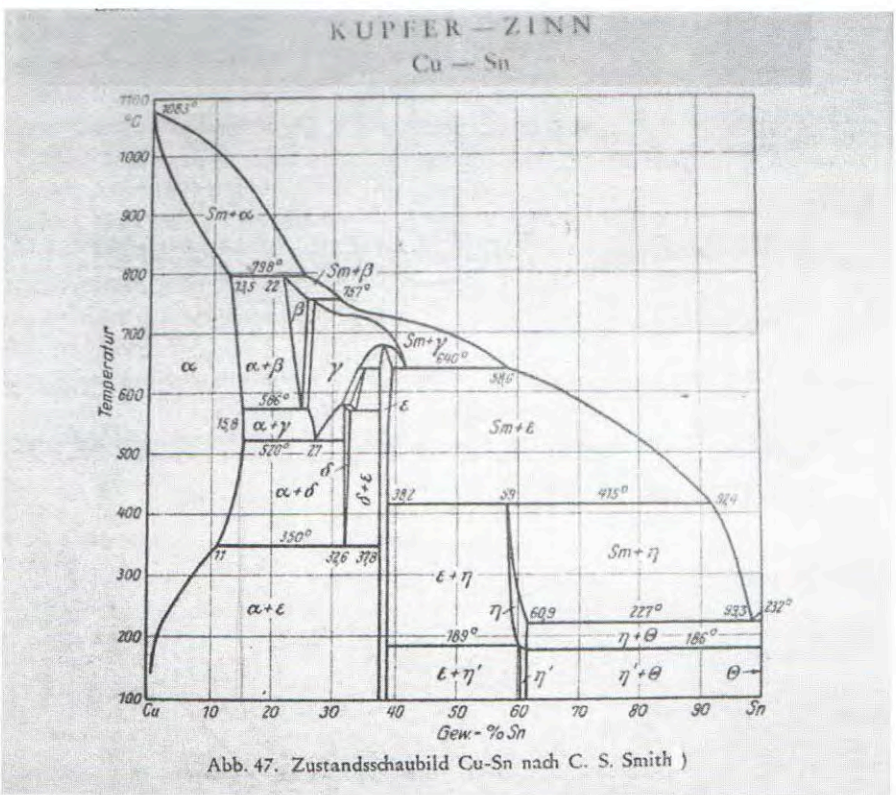

Abb. 47. Zustandsschaubild Cu-Sn nach C. S. Smith)

Afb. 1 Het binaire diagram van koper en tin.

Afb. 2 Mechanische eigenschappen van diverse bronslegering.

Mechanische Eigenschaften:

Legierung	Streck-grenze kg/mm²	Zug festigkeit kg/mm²	Dehnung %	Brinell-Härte kg/mm²
SnBz 6		38—75	5—60	70—220
SnBz 8		35—90	3—75	80—230
Nickelwalzbronze		28—31	2—3	140—160
G-SnBz 10	12—15	22—28	15—20	60—75
G-SnBz 12	13—16	24—28	8—10	80—95
GZ-SnBz 12	15—17	28—32	8—15	95—110
G-SnBz 14.....	14—17	20—25	3—5	85—115
G-SnBz 20.....	14—20	15—22	bis 1	170—200

Door het toepassen van ingewikkelde en lange warmtebehandelingen kan men deze eigenschappen enigszins terugwinnen.

Meer informatie over - en ervaring met - restauratie en lasprocedures heeft onder andere de Firma "Lachenmeyer" in Nördingen, Duitsland. Deze firma wordt in Nederland vertegenwoordigd door de Firma "Toine Daelmans, luidklokken en torenuurwerken" te Stiphout/Helmond.

Bron afb. 1. - SMITH, C.S: "Metals Handbook", 1948, uitgegeven door ASM International, Metals Park, Ohio, U.S. (blz. 1204)

Bron afb. 2 - DIN Norm "Guß Zinnbronze und Rotguß-Gußstücke", 1705, Blatt 1 und 2, uitgave april 1939, Beuth Verlag Berlin.

Antiek import Budde

ANTIEKE KLOKKEN

BOULLE inleg-techniek, VERGULDEN, VERZILVEREN, LAQUE-doré en PATINEREN

INKOOP - VERKOOP - RESTAURATIE

Biesterweg 74 - Eindhoven, Telefoon 040-2115764

VAN HET STREEKMUSEUM OPSTERLÂN ONTVINGEN WIJ HET VOLGENDE PERSBERICHT

Opkomst en ondergang van de Friesche staart- en stoelklok

Vanaf 13 november 2004 t/m 15 januari 2005 is er in Streekmuseum Opsterlân te Gorredijk een klokkententoonstelling. Deze tentoonstelling vertelt het verhaal van de opkomst en ondergang van de Friese stoel- en staartklok. De klokken, die ooit voor een bloeiende industrie in Friesland zorgden, kennen we nu vaak alleen nog als sierobject in huis. Het beroep van klokkenmaker is in Friesland bijna uitgestorven.
De tentoonstelling geeft een beeld van het ontstaan, de ontwikkeling en het teloorgaan van de Friese stoel- en staartklok. Er worden zo'n veertig klokken geëxposeerd en daarnaast ook zonnewijzers en zakhorloges.

In de 18e en 19e eeuw waren, verspreid over de provincie Friesland, zo'n 300 klokkenmakersbazen werkzaam. Zij hadden ongeveer 1000 werknemers in dienst en vormden, gerekend voor die tijd, een belangrijke tak van industrie. De klokkenmakers hebben vele mooie klokken gemaakt en nagelaten. Streekmuseum Opsterlân besteedt daarom een overzichtstentoonstelling aan de boeiende geschiedenis van de stoel- en staartklok in Friesland. U wordt meegenomen in de tijd en ziet hoe de Friese klokken zijn ontstaan en zich ontwikkeld hebben. Daarnaast is er aandacht voor de trieste ondergang van de Friese klokkenindustrie, zoals dit, volgens klokkenverzamelaar de heer De Boer uit het Drentse De Wijk, is gebeurd. De Boer is al jaren een verwoed verzamelaar van klokken en vertelt aan de hand van deze tentoonstelling zijn visie over het verloren gaan van de klokkenindustrie in Friesland.

Helaas is er door de klokkenmakers uit genoemde eeuwen weinig of niets aan het papier toevertrouwd. Wat we weten is via overlevering en uit oude notariële aktes bewaard gebleven. De eerste, die getracht heeft de geschiedenis van de Friese klok te achterhalen, was Nanne Ottema, toenmalig conservator van het museum "Het Princessehof" te Leeuwarden. De universiteit in Franeker, waaraan de mathematicus professor Adriaan Metius doceerde, heeft aan het ontstaan en de ontwikkeling van de uurwerkmakerskunst in Friesland een belangrijke bijdrage geleverd. Deze academie werd door tal van buitenlandse gasten bezocht. Vooral deze internationale contacten hebben mede een stempel gedrukt op de ontwikkeling van de uurmakerskunst. Naast deze universiteit heeft ook het stadhouderlijk hof van graaf Willem Lodewijk van Nassau in 1587 in Leeuwarden een niet onaanzienlijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van deze kunsten en wetenschappen in de provincie Friesland.
In het kader van de overzichtstentoonstelling organiseert het Museum een aantal extra activiteiten.
Zo werden er op 19 november, 3 en 17 december 2004 rondleidingen gegeven. Op 14 januari 2005 om 14.00 uur is er eveneens een rondleiding. Voorts is er een advies- en taxatiedag op 29 december (tegen geringe vergoeding) en zijn er in de kerstvakantie kinderactiviteiten.

Openingstijden van het Museum en de tentoonstellingsruimte: Dinsdag t/m vrijdag van 09.00 tot 17.00 uur en op zaterdag van 14.00 tot 17.00 uur. De entree bedraagt € 3,--.

Voor meer informatie:
Streekmuseum Opsterlân
Hoofdstraat 59 Gorredijk
Tel. 0513 - 462930

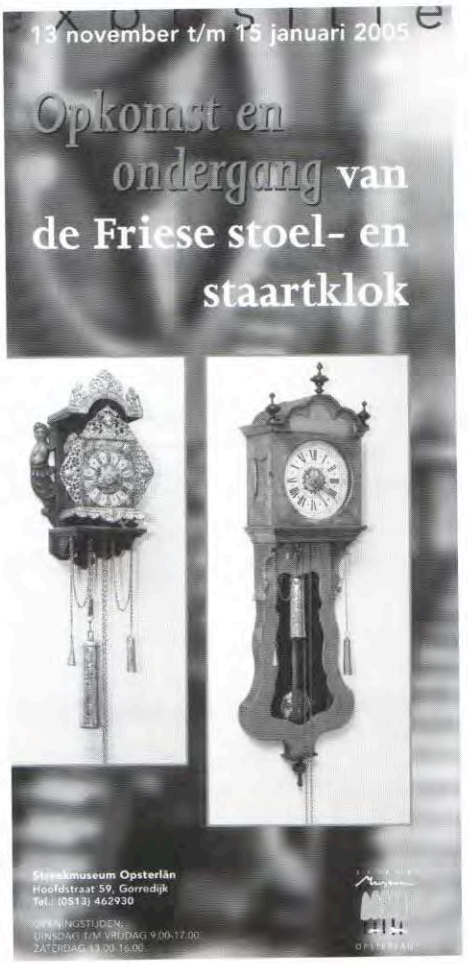

M.H. Schreurs, antiquair

RIJKSGEDIPLOMEERD UURWERKMAKER
STADSUURWERKMAKER

Catharinastraat 40-42
4811 XJ BREDA
Tel./Fax +31 (0)76 5219024

Geopend:
maandag t/m vrijdag 09.00 tot 18.00 uur en zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

H. J. Schut Antiek

Inkoop, verkoop en restauratie van antieke klokken

Kleine Oord 85 6811 HL Arnhem
Telefoon/Fax 026 351 26 34

Wie weet waarom?

door: P.J. Plesman

Waarom hangt het gewicht van een Comtoise regulateur soms opzij van het uurwerk ?

Voor mij ligt het boek "La Comtoise - La Morbier - La Morez" van de schrijvers Francis Maitzner en Jean Moreau, 4e druk.

Op bladzijde 59 (foto 134) van dit boek is een Comtoise regulateur uit 1874 afgebeeld in een hangende klokkenkast. Helaas is de foto te onduidelijk om te kunnen zien waar het gewicht hangt.
Op bladzijde 81 (foto 154/9) is een Comtoise regulateur, vervaardigd door G. Jobez, afgebeeld in een staande klokkenkast. Het gewicht hangt naast het uurwerk (zie afb. 1).
Op bladzijde 85 (foto 157) is een Comtoise regulateur met een Berthoudslinger, vervaardigd door Romanet & Fils, afgebeeld. Het gewicht hangt naast het uurwerk (zie afb. 2).

Mogelijk dat het gewicht van deze Comtoise regulateurs naast het uurwerk hangt, omdat de ruimte onder het uurwerk onvoldoende is voor de gewenste valhoogte van het gewicht. Het koord kan dan eerst naar opzij, naar een in de kast vast gemonteerde katrol, en dan naar beneden.
Een andere mogelijkheid is dat het gewicht naar opzij geleid wordt om, via een losse katrol, de gangduur te verdubbelen.

De Comtoise regulateurs die worden aangeboden op, bijvoorbeeld, de "Rikketik"-beurs en de Comtoise regulateur in mijn bezit, zijn uiterlijk gelijk aan de hier afgebeelde klokken. Echter bij deze regulateurs bevindt het gewicht zich onder het uurwerk en er is voldoende plaats voor een acceptabele valhoogte van het gewicht.

Wie weet waarom het gewicht soms naast het uurwerk hangt?

Hoe ziet de touwoverbrenging van het grondrad naar opzij en via een katrol (?)
naar beneden er dan uit ?

Reacties gaarne aan: P.J. Plesman, plesman54@zonnet.nl of aan de Redactie van TIJDschrift, (adres, zie blz. 2).

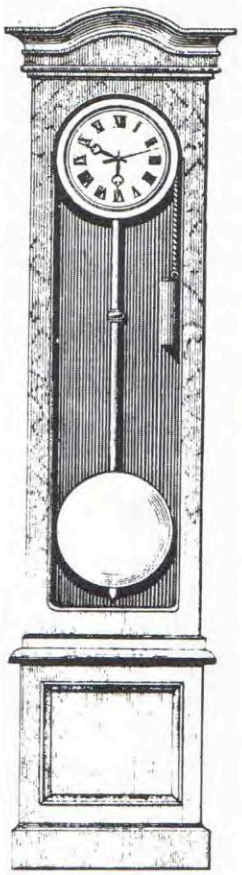

Afb. 1 Comtoise regulateur van G. Jobez (naar Maitzner en Moreau, blz. 81).

Afb. 2 Comtoise regulateur van Romanet & Fils (naar Maitzner en Moreau, blz. 85).

MUSEUMNIEUWS SCHOONHOVEN

door: mevr. drs. G.W.M. Jager

Herinrichting Klokkenzaal

Nu de tentoonstelling *"Met Franse Slag"* voorbij is, kan alle energie en aandacht weer aan de herinrichting van de Klokkenzaal worden gegeven.
Medio december beslist de museumdirectie (N.B. Dit nummer van TIJDschrift werd eind november afgesloten) welk ontwerpbureau de herinrichting gaat uitvoeren. Het voorlopige ontwerp zal uiteraard met de diverse werkgroepen worden gecommuniceerd.
Het is zeer verheugend dat het bestuur van de Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven onlangs deze werkgroepen, die al langer bestonden, formeel erkend heeft als afvaardiging van de Vereniging. Daarmee heeft de gewenste samenspraak tussen Museum en Vereniging, met betrekking tot de herinrichting van de Klokkenzaal, gestalte gekregen.
In het volgende nummer van TIJDschrift zal het ontwerp van de nieuwe presentatie van de Klokkenzaal worden gepubliceerd en worden ingegaan op voortgang en planning van dit project.

Expositie *"Met Franse Slag"*

Zie artikel elders in dit nummer van TIJDschrift.

Plannen voor 2005

Naast de presentatie, voortgang en planning van de in 2005 te realiseren herinrichting van de Klokkenzaal, zal in het volgende nummer van TIJDschrift ook uitgebreid aandacht worden besteed aan de overige plannen voor 2005.
Ondermeer de tentoonstelling:
"Torenuurwerken, tijd voor iedereen" krijgt dan alle aandacht. Deze tentoonstelling zal in het najaar van 2005 van start gaan.

VERENIGINGSNIEUWS SCHOONHOVEN

door: ir. A.M.J. Schueler

Lezing expositie "Het Loo"

Op zaterdag 2 oktober hield de heer H. van den Ende sr. een lezing met als onderwerp: "De tentoongestelde klokken in Paleis Het Loo".
Een serie prachtige foto's werd op het doek geprojecteerd, met gebruikmaking van moderne computertechnieken en samengesteld door de heer H. van den Ende jr.

In het kader van de tentoonstelling "Opwindende klokken – De Gouden eeuw van het slingeruurwerk", die dit najaar plaats vond in paleis "Het Loo", kwamen tijdens de lezing bijzondere klokken uit de periode 1657 tot 1710 aan bod.
De architectuur van de diverse kasten, waarin de uurwerken zijn opgeborgen, kwam dikwijls overeen met de architectuur van patriciërshuizen uit die periode (Renaissance).
Beginnend met het oudste slingeruurwerk, vervaardigd door Salomon Coster in 1657, kwamen achtereenvolgens de Haagse klokken en de vergelijkbare klokken uit Parijs (Religieuses) en uit Londen ter sprake.
De heer Van den Ende wist met zijn grote kennis omtrent genoemde klokken de toehoorders urenlang te boeien. Zowel over de beroemde uurwerkmakers zelf, als ook over de gevolgde techniek en uitvoering bleek hij een enthousiast verteller.
Kortom het was een lezing die "klonk als een klok".
Voor klokkenliefhebbers was een bezoek aan de tentoonstelling in Paleis "Het Loo" dan ook een absolute "must".

Algemene jaarvergadering 2005

De jaarvergadering van de Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven vindt plaats op:

Zaterdag 16 april 2005
in het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4 te Schoonhoven.
Aanvang: 11.00 uur
De leden ontvangen ruim tevoren de agenda met bijbehorende stukken.
Deze jaarvergadering is alleen toegankelijk voor leden van de Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven.

Lezingen

Zaterdag 5 februari 2005
Aanvang: 14.00 uur
Lezing door de heer J. Vrolijk met als onderwerp: *"Elektrische uurwerken"*.
De lezing vindt plaats in het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4 te Schoonhoven

Zaterdag 16 april 2005
Aanvang: 14.00 uur
Lezing door de heer J. Zeeman over: *"Het veilen van uurwerken"*.

Het veilingwezen is een gecompliceerd bedrijf. De spreker gunt ons een blik in de keuken en zal ingaan op de verschillende aspecten bij het veilen van uurwerken.
Deze lezing vindt plaats in het gebouw: "De overkant", Wal 34 te Schoonhoven.
Beide lezingen zijn toegankelijk voor alle leden van de Verenigingen die tezamen de Federatie Klokkenvrienden vormen.

Forse ledenaanwas

Tussen 1 juli en 21 november hebben zich, naar aanleiding van de Comtoisetentoonstelling *"Met Franse Slag"*, 45 nieuwe leden aangemeld. Een prachtig neveneffect van deze schitterende tentoonstelling. Daarnaast was er nog een aanwas van 20 nieuwe leden.
Vanaf 1 januari tot 21 november mocht de Vereniging dus 65 nieuwe leden begroeten, hetgeen het totale ledenbestand op 470 bracht!

Werkgroep herinrichting Klokkenzaal

Tijdens de laatste twee jaarvergaderingen van de Vereniging is gesproken over een werkgroep, die vanuit de Vereniging gevormd zou worden en in samenspraak waarmee de herinrichting van de Klokkenzaal in het Museum gestalte zou krijgen.
Alhoewel deze werkgroepen nooit formeel benoemd zijn, vindt er over dit onderwerp, mede op initiatief van het Museum, al langere tijd overleg plaats, individueel of in groepjes, met een 12-tal leden van onze Vereniging.
Mevrouw drs. G.W.M. Jager, directeur/conservator van het Nederlands Goud-, Zilver-, en Klokkenmuseum heeft het bestuur per brief verzocht bovenstaande situatie te formaliseren en de betrokken leden te beschouwen als representanten van – en sprekend namens – de Vereniging.
Het bestuur heeft gaarne ingestemd met dit verzoek.

MUSEUMNIEUWS ZAANDAM

door: prof. dr. ir. C.A. Grimbergen

Vanaf 1 november is, met het aflopen van de zomertijd, het winterseizoen ingegaan en is het Museum alleen in de weekeinden geopend (zaterdag en zondag van 12.00 tot 16.30 uur). Het winterseizoen zal voortaan tot 1 april duren, waarna het Museum weer van dinsdag tot en met zondag van 10.00 tot 17.00 uur is geopend.

Met het ingaan van het winterseizoen is de wisseltentoonstelling van het Museum van het Nederlandse Uurwerk *"Hollandse Huisuurwerken van Engelse Signatuur (1675 – 1750)"* tot een eind gekomen. Deze wisseltentoonstelling, die was gewijd aan de wederzijdse beïnvloeding van het Nederlandse en het Engelse huisuurwerk aan het eind van de 17e eeuw en een bijzondere selectie van vooral Nederlandse tafelklokken uit deze periode bevatte, heeft veel waardering ontmoet. De 28 pagina's tellende kleurenbrochure (Nederlands/Engels) met de tentoonstellingstekst en aanvullende informatie, zoals een overzicht van Engelse en Nederlandse kenmerken en een lijst van uurwerkmakers, die zowel in Engeland als in Nederland in de periode 1675 tot 1750 werkzaam waren, zal voorlopig nog verkrijgbaar zijn (€ 7,50) aan de balie van het Museum.

Ook de tentoonstelling in "Het Loo" te Apeldoorn, het hoogtepunt op het gebied van de historie van het Nederlandse Uurwerk en de interactie met Engeland in deze, is inmiddels tot een einde gekomen. De uurwerken, die vanuit de collectie van ons Museum voor deze tentoonstelling in bruikleen zijn gegeven, zijn inmiddels weer terug in de collectie van het Museum. Het betrof drie uurwerken van belangrijke Nederlandse uurwerkmakers: De Salomon Coster, de Severijn Oosterwijck en de Pieter Visbach.

Voor het seizoen 2005 wordt er overwogen een wisseltentoonstelling te wijden aan de "Schwarzwalder klok", waarmee een toegankelijk kloktype de aandacht zal krijgen en bij velen de vreugde van de herkenning een bezoek de moeite waard zal maken. In het volgende nummer van het TIJDschrift zal uitgebreid aandacht besteed worden aan deze nieuwe wisseltentoonstelling, die in het museumweekeinde (17 april 2005) van start zal gaan.

Onze beheerder/conservator, de heer P. van Leeuwen, heeft op 9 oktober jl., op uitnodiging, een voordracht verzorgd over Nederlandse uurwerken, in het kader van de "DGC-jaardagen" (Deutsche Gesellschaft für Chronometrie), die van 7 tot 10 oktober 2004 in Bocholt, in Duitsland, werden gehouden. Zijn voordracht had als titel: *"Die Niederländische Uhr aus Deutscher Sicht"* en behandelde de historie van het Nederlandse uurwerk. Hij vermeldde daarbij speciaal de Nederlandse stukken die in Duitse collecties te vinden zijn. De voorzitter van het MNU heeft, samen met zijn echtgenote, op uitnodiging het zaterdagprogramma van dit Duitse uurwerkgezelschap gevolgd, waar, naast de lezing over Nederlandse uurwerken, interessante voordrachten werden gehouden over zonnewijzers, de uurwerkmaker Friedrich von Lössl, de vorm van de tijd, miniatuur vogelautomaten (door de nieuwe directeur van het uurwerkenmuseum in Furtwangen, Prof. Eduard Saluz) en over de Chronoscope van Hipp.
De "DGC-jaardagen", die door ongeveer 75 DGC-leden en 10 gasten werd bezocht, werden dit jaar op uitstekende wijze georganiseerd door het DGC-lid Josef Schröer, die in Bocholt een torenuurwerkenmuseum beheert.

Gegevens over het Museum en de wisseltentoonstelling zijn ook te vinden op het INTERNET
via http://go.to/mnu
(engelstalig http://go.to/dutchclock),
via http://antique-horology.com en via de algemene horology site
http://www.horology.com.

Museum van het Nederlandse Uurwerk
Zaanse Schans – Zaandam
Tel: 075-61 79 769.
Openingstijden:
Vanaf 1 november tot 1 april: Zaterdag en Zondag van 12.00 tot 16.30 uur.

VERENIGINGSNIEUWS ZAANDAM

door: A. Pistoor

Klokcontactbijeenkomsten

Er zijn dit winterseizoen nog twee klokcontactbijeenkomsten van de Vereniging Vrienden van het Museum van het Nederlandse Uurwerk. Deze vinden op de volgende zaterdagen plaats:

15 januari 2005
12 maart 2005

De bijeenkomsten beginnen om 10.00 uur en duren tot ca. 12.30 uur.
Het doel van deze bijeenkomsten is om ervaringen uit te wisselen. Indien u een probleem heeft met betrekking tot, bijvoorbeeld, de herkomst, ouderdom of technische gebreken van een uurwerk, dan geeft een bezoek aan deze bijeenkomsten misschien de oplossing. Indien mogelijk wel graag het uurwerk meenemen.
De bijeenkomsten vinden plaats in het Museum van het Nederlandse Uurwerk, Kalverringdijk (Zaanse Schans) te Zaandam.
In verband met de beperkte plaatsruimte in het Museum, zijn de bijeenkomsten alleen toegankelijk voor de leden van de Vereniging Vrienden van het Museum van het Nederlandse Uurwerk.

Jaarvergadering 2005

De jaarvergadering van de Vereniging Vrienden van het Museum van het Nederlandse Uurwerk vindt plaats op:

Zaterdag 9 april 2005
Aanvang: 09.30 uur
In het Museum van het Nederlandse Uurwerk aan de Zaanse Schans te Zaandam.
Deze jaarvergadering is alleen toegankelijk voor leden van de Vereniging Vrienden van het Museum van het Nederlandse Uurwerk.

VERENIGINGSNIEUWS AHS

door: ir. K. Roscam Abbing

In het kader van het jaarprogramma 2004/2005 van de Dutch Section van de Antiquarian Horological Society (AHS) staan nog de volgende bijeenkomsten op de agenda:

Zaterdag 12 februari 2005
Om 14.00 uur bijeenkomst met een voordracht door onze leden de heren J. Pool en C.A. Grimbergen over een zeer bijzondere mechanische "zonaanwijzer". De bijeenkomst vindt plaats in Houten in Restaurant "De Engel", Burgemeester Wallerweg 2, afslag "Oude Dorp"

Zaterdag 23 april 2005
Om 14.00 uur "Bring & Discuss"-bijeenkomst te Houten in Restaurant "De Engel", Burgemeester Wallerweg 2, afslag "Oude Dorp". Tijdens deze bijeenkomst zullen ook een aantal leden aanwezig zijn van de Amerikaanse sectie van de AHS, die dan een bezoek aan Nederland brengen. De voertaal gedurende deze bijeenkomst zal Engels zijn!

Donderdag 2 juni 2005
Om 14.00 uur voorbezichtiging van de te veilen uurwerken bij Sotheby's, De Boelelaan 30 te Amsterdam (Veiling op 7 juni 2005).

Bovenstaande bijeenkomsten zijn toegankelijk voor alle leden van de Verenigingen die tezamen de Federatie Klokkenvrienden vormen.

KLOKKENAGENDA

In de rubriek "Klokkenagenda" worden, in beknopte vorm, de belangrijkste evenementen op uurwerkgebied opgenomen, zoals beurzen, tentoonstellingen, lezingen, etc.

Om deze agenda zo compleet mogelijk te doen zijn, doet de Redactie een beroep op haar lezers en, met name, de orginisatoren van evenementen om gegevens met betrekking tot nieuwe evenementen zo spoedig mogelijk door te geven aan het Redactiesecretariaat (adres, zie pag. 2).
Organisatoren wordt tevens verzocht om de "Klokkenagenda" na te zien en eventuele onjuistheden, wijzigingen of toevoegingen zo spoedig mogelijk door te geven.
De "Klokkenagenda" heeft tevens tot doel om het samenvallen van activiteiten zoveel mogelijk te voorkomen. Raadpleeg dus eerst de "Klokkenagenda" in TIJDschrift voordat u data van nieuwe activiteiten vastlegt!

2005

15 jan. – Klokcontact -bijeenkomst van de Vriendenvereniging van het MNU. Aanvang 10.00 uur. Plaats: MNU. Alleen toegankelijk voor leden van de Vriendenvereniging Zaandam.
5 febr. – Lezing VVKS in NGZK. Spreker is de heer H. Vrolijk over electrische uurwerken.
6 febr. –"Rikketik" - Uurwerkenbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 – 16.30 uur.
12 febr. – Lezing AHS. Sprekers: prof. dr. ir. C.A. Grimbergen en de heer J. Pool over een bijzondere mechanische zonaanwijzer. Aanvang 14.00 uur, Restaurant "De Engel", Burg. Wallerweg 2 te Houten.
12 febr. – Uurwerkenbeurs Dordrecht (v.h. "De Palm"), in Sporthal "Reeland", Halmaheiraplein 35, Dordrecht. Van 09.30 tot 15.00 uur.
12 maart – Klokcontact-bijeenkomst van de Vriendenvereniging van het MNU. Aanvang 10.00 uur. Plaats: MNU. Alleen toegankelijk voor leden van de Vriendenvereniging Zaandam.
9 april – Jaarvergadering Vereniging van Vrienden MNU. Plaats: MNU. Aanvang 09.30 uur. Alleen toegankelijk voor leden van de Vriendenvereniging Zaandam.
12 april – Jaarvergadering VVKS in NGZK. Aanvang 11.00 uur. Alleen toegankelijk voor leden VVKS.
12 april – Lezing VVKS in gebouw de "Overkant", Wal 34, Schoonhoven. Spreker is de heer J. Zeeman over het veilen van uurwerken.
23 april – "Bring& Discuss"--bijeenkomst AHS in Restaurant "De Engel", Wallerweg 2 te Houten.
22 mei – "Rikketik" - Uurwerkenbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 – 16.30 uur.
2 Juni – Voorbezichtiging Sotheby's klokken en horlogeveiling, De Boelelaan 30, Amsterdam. Aanvang 14.00 uur.
7 juni – Veiling klokken en horloges – Sotheby's, de Boelelaan 30, Amsterdam. Aanvang 10.30 uur. Kijkdagen: 3, 4 en 5 juni van 10.00 – 17.00 uur.
16 juli – "Rikketik" - Uurwerkenbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 – 16.30 uur.
25 sept. - "Rikketik"- Uurwerkenbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 – 16.30 uur.
1 okt. – Uurwerkenbeurs Dordrecht (v.h. "De Palm"), in Sporthal "Reeland", Halmaheiraplein 35, Dordrecht. Van 09.30 tot 15.00 uur.

Tentoonstellingen

13 november 2004 t/m 15 januari 2005
Tentoonstelling **"Opkomst en ondergang van de Friese Staart- en Stoelklok"** in Streekmuseum Opsterlân, Hoofdstraat 59, Gorredijk, tel: 0513 462 930.

5 dec. 2004 t/m 29 mei 2005
Tentoonstelling **"Die Zeit und ihre Schlüssel"** in Uhrensammlung Kellenberger, Gewerbemuseum Winterthur, Kirchplatz 14, Winterthur, tel. 00 41 52 267 5128.
Een boeiende tentoonstelling over opwindsleutels voor zakhorloges. Meer hierover in het volgende nummer van TIJDschrift.

Vanaf 17 april 2005
Tentoonstelling **"Schwarzwald klokken"** in het MNU Zaandam (onder voorbehoud).

Vanaf medio oktober 2005
Tentoonstelling **"Torenuurwerken, tijd voor iedereen (700 jaar openbare tijdaanduiding)"** in het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Schoonhoven.

Gebruikte afkortingen:
VVKS – Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven, (adres, zie pag. 2).
AHS – Antiquarian Horological Society, (adres, zie pag. 2).
NGZK – Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4, 2871 CZ Schoonhoven, tel. 0182-385612. Geopend dinsdag t/m zondag van 12.00-17.00 uur
MNU – Museum van het Nederlandse Uurwerk, Kalverringdijk – Zaanse Schans, Zaandam, tel. 075-6179769. Geopend: Dinsdag t/m zondag van 10.00 – 17.00 uur.

De Redactie is niet aansprakelijk voor (schade ontstaan door) onjuiste vermeldingen, het niet doorgaan van evenementen en/of het wijzigen van plaats en/of tijd van evenementen. Geadviseerd wordt om vooraf contact op te nemen met de organisator van het betrokken evenement.

VERENIGINGSNIEUWS AHS

Rita Shenton overleden

door: J. Zeeman

Enige weken geleden bereikte ons het bericht dat Rita Shenton, tot voor kort voorzitter van de Antiquarian Horological Society, op 3 november 2004 is overleden.

Gedurende circa dertig jaar was zij de stuwende kracht achter de gespecialiseerde boekhandel die haar naam droeg. Velen van ons zullen wel eens een boek via haar hebben verworven. Vermoedelijk had ze het meest uitgebreide boekenaanbod op het gebied van antieke uurwerken. Daarnaast was zij actief als recensent van nieuwe publicaties in het Engelse tijdschrift "Clocks".
Persoonlijk maakten enigen van ons kennis met haar, toen zij twee jaar geleden als voorzitter van de AHS met een contingent leden van deze Vereniging een tour door Nederland maakte en daarbij verschillende collecties bezocht. Velen zullen zich haar innemende, maar ook energieke persoonlijkheid blijvend herinneren.

Haar levenswerk, de boekhandel, zal worden voortgezet door haar twee zonen, Paul en Nigel en ongetwijfeld zullen zij het hoge niveau dat hun moeder bereikte, in de toekomst weten te handhaven.

SPECIAALZAAK VOOR DE VERKOOP VAN ANTIEKE UURWERKEN

C.G. MOUTHAAN

MARKTSTRAAT 32
1411 EA NAARDEN-VESTING
TELEFOON 035-6904.08. 43
TELEFAX 035-695.24.82

EIGEN RESTAURATIE ATELIER
GROTE DESKUNDIGHEID

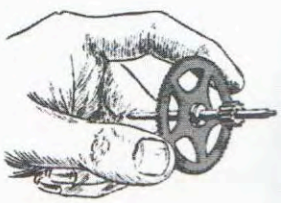

PEEK
UURWERKTECHNIEK

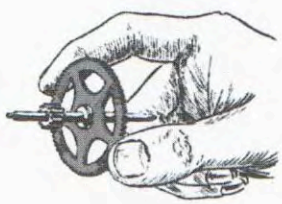

Arnold Peek
Merelstraat 84 A/B
1231 NV Hilversum

Telefoon : 035-683 70 27
Mobiel : 06-167 763 32
Fax : 035-588 21 11

vakkundige reparatie / restauratie van oude en antieke **KLOKKEN**
* Kerktorenuurwerken **** elektrische Buitenklokken *

* vervaardigen van alle onderdelen naar tekening of model *

openingstijden winkel/werkplaats:
dinsdag t/m zaterdag 09.00 – 16.00 uur
K. v. K. nr: 32.079.622

Friederichs, uw partner in winkel en werkplaats.

FRIEDERICHS BV

HORLOGE & KLOK FOURNITUREN

TOSHIBA BATTERIJEN

ESA RUILUURWERKEN

GOUD & ZILVER FOURNITUREN

GEREEDSCHAPPEN & MACHINES o.a.

ELMA
BERGEON
METTLER
GREINER-VIBROGRAF
HERAEUS
RENFERT
ETIC
MULTIFIX
WALDMAN

WEKKERS, KLOKKEN & HORLOGES o.a.

KIENZLE
PETER
ESGE
SCHMECKENBECHER
HANHART
EUROPA
ELITE
SCHMID-SCHLENKER
BARIGO
CLAUDIO CALLI

HAGERTY ONDERHOUDS-MIDDELEN VOOR GOUD EN ZILVER

Stand Jaarbeurs
Beatrixgebouw 2E 515.
Tel.: (030) 2941501
Fax: (030) 2944214

Nijverheidsweg 15,
Postbus 16,
2100 AA Heemstede
Tel.: (023) 5232723
Fax: (023) 5232740

Van Os Uurwerken V.O.F.

VAN OS UURWERK - MAKER

Als een uurwerk meer aan geeft dan de tijd

N.J.U. ERKEND

Verkoop van uurwerken Reparatie en onderhoud Leverancier buitenklokken analoog en digitaal met temperatuuraanduiding.

In de Bischopsmolen Bisschopsmolenstraat 235 4876 AM Etten-Leur
Tel / Fax 076.5037822 e-mail: van.os.uurwerken@planet.nl

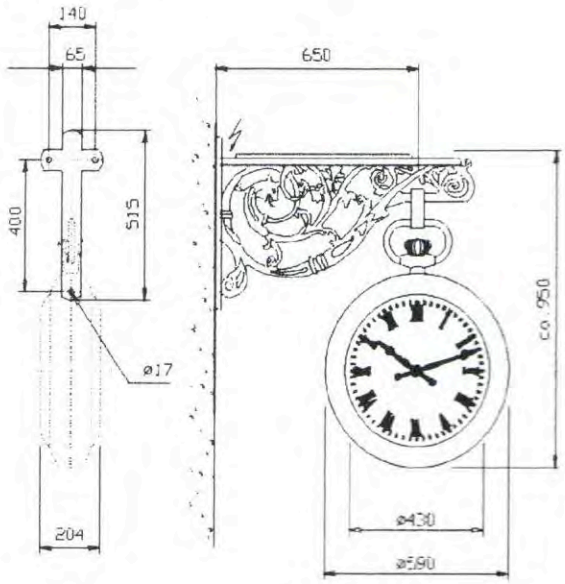

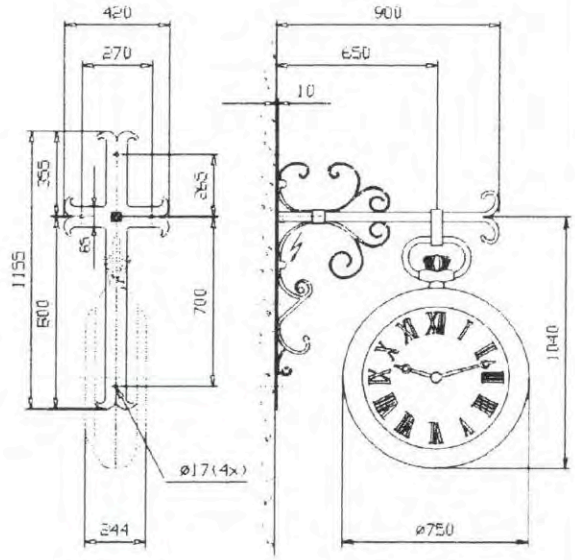

Type A : D219.941c Ø 590 mm ***Type B : D219.942c Ø 750 mm***

Toepassing	*Buitengebruik*
Uitvoering	*Dubbelzijdig DCF*
Kroon en beugel	*Messing uitvoering gepolijst*
Verlichting	*TL rond*
Materiaal behuizing	*Dubbelwandig aluminium*
Kleur behuizing	*Kleur Rall in overleg*
Type wijzerplaat	*Romeinse indeling*
Kleur wijzerplaat	*Wit met zwarte opdruk*
Leesafstand	*± 75 meter*
Voeding	*230 VAC - 50 Herz*
Schaal indeling tekening	*1 : 10*

Heeft U nog vragen wij zitten slechts een telefoontje van U vandaan.

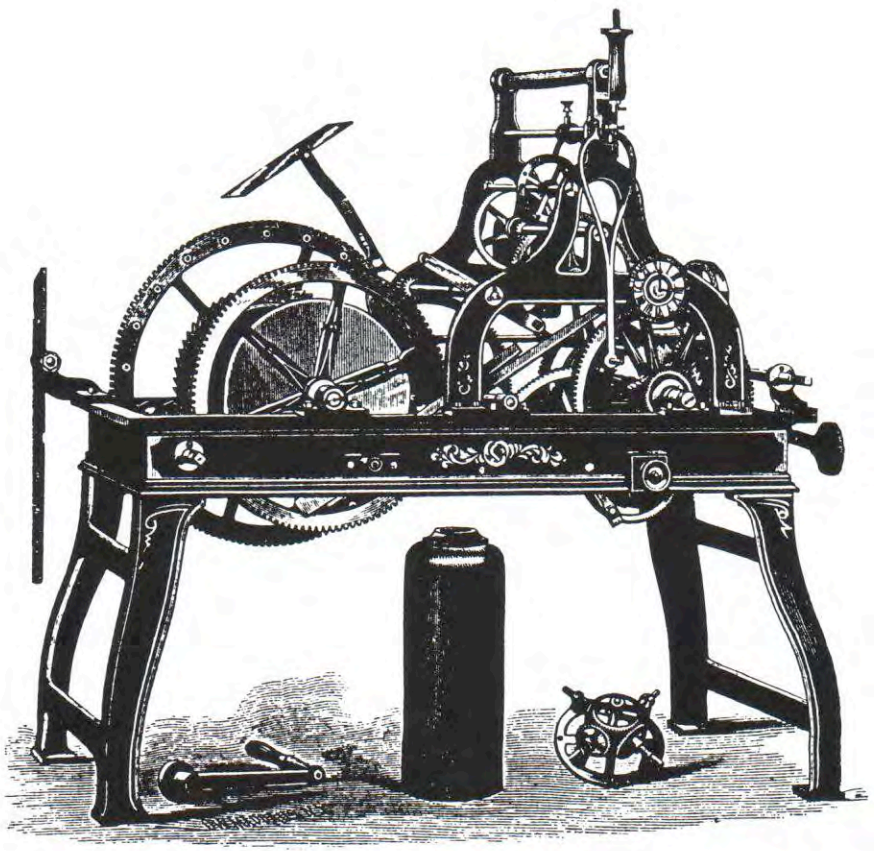

TOINE DAELMANS LUIDKLOKKEN & TORENUURWERKEN

Wevestraat 30
5708 AG Helmond (Stiphout)
Telefoon 0492-545577
Fax 0492-554395

Reparatie, revisie en levering van luidklokken en torenuurwerk-installaties

v.d. GEVEL FOURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

- Fournituren voor zowel moderne als antieke klokken
- Alle handgereedschappen en machines. *(o.a. het gehele Bergeon-assortiment)*
- Schoonmaakvloeistoffen.
- Zeer groot assortiment opwindveren.
- Complete uurwerken.

VOF v.d. GEVEL FOURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

Zellerstraat 102
5011 ES Tilburg
Telefoon: 013-4553963
Fax: 013-4553225

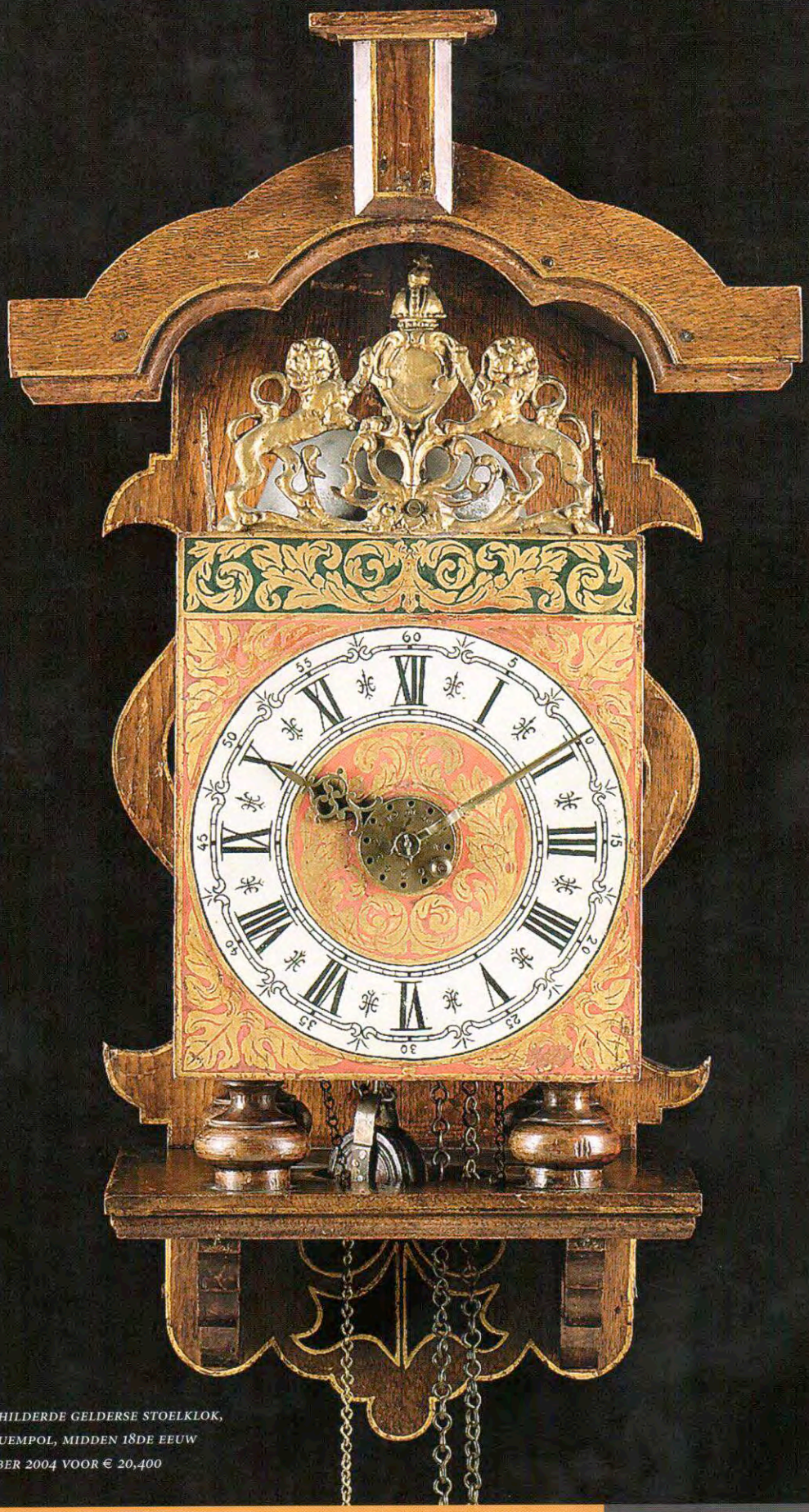

EEN POLYCHROOM BESCHILDERDE GELDERSE STOELKLOK,
TOEGESCHREVEN AAN RUEMPOL, MIDDEN 18DE EEUW
VERKOCHT OP 7 DECEMBER 2004 VOOR € 20,400

Klokken en Horloges

Volgende veiling in Amsterdam: 7 juni 2005
De Boelelaan 30 1083 HJ Amsterdam

INLICHTINGEN · drs Jos Meis (klokken) 020 550 2229 jos.meis@sothebys.com
· Ronny Wooter (horloges) 020 550 2236 ronny.wooter@sothebys.com

CATALOGI · 020 550 2200 www.sothebys.com

Sotheby's EST. 1744